

Avrupa Birliği kurucu antlaşmalarında azınlık hakları ve çokkültürlülük yaklaşımları çerçevesinde incelenmesi

Minority rights in the founding treaties of the European Union and its examination multiculturalism approaches

Gün TAŞ^{1*}

¹ Serbest Araştırımcı, İstanbul, Türkiye.

guntas90@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 24.06.2024

Bölüm/Section: Sosyal Bilimler/Uluslararası İlişkiler

Kabul Tarihi/Accepted: 11.10.2024

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Kendilerini kendi dil, din ve kültürlerine ve nesiller boyunca korunmuş bağımsız geleneklere sahip homojen varlıklar olarak tanımlayan azınlıkların, Avrupa Birliği (AB) kurucu antlaşmalarında, kurumlarının yasal çalışmalarında ve desteklenen proje ve platformlarında ve üye devletlerinin anayasal belgelerinde ve politikalarında tam manasıyla ortak bir tanımlamaya ulaşılmamış veya tanıma tam manasıyla olmamıştır. Çokkültürlü bir toplum perspektifi ve vizyonu yürüten AB, bu tanımlama ve tanıma sorununun üstesinden gelmek için birçok girişim sergilemektedir. Bu sebeple, birincil hukuk kaynakları olan ve bağlayıcı nitelik taşıyan kurucu antlaşmalardaki azınlıklarla ilgili hükümlerin varlığı ve etkinliği bir referans veya bir çıkış noktası olarak önem arz etmektedir. AB'nin azınlıklarla ilgili çalışmaları yasal bir paradoks oluşturmaktadır. Bu yasal paradoks, azınlıkların korunmasına yönelik araçların (başta antlaşmalar olmak üzere sözleşmeler, direktifler, tavsiyeler, raporlar, kararlar, izlemeler, vb.) sadece azınlıkların kültürünü ve kimliğini korumakla kalmayıp, aynı zamanda neyin korunmaya değer olduğunu tanımlamaya yardımcı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu paradoksal izdüşümlerin açıklanmasında birçok görüş ve düşünce ileri sürülmüştür. Bu ileri sürülen düşüncelere ek olarak makale, farklı bir yaklaşım tarzı ve bakış açısı ortaya koyarak literatüre katkı sunmaya çalışmaktadır. Makalenin temel amacı, azınlık olgusunun tanımsal konfigürasyonlarını ortaya koyarak, AB'nin birincil mevzuatı olarak ifade edilen kurucu antlaşmaların içerisinde yer alan insan ve azınlık hakları ile ilgili hükümlerini çokkültürlülük yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmesinin ve incelenmesinin yapılmasıdır. Yine bu amaca yönelik makalede, içerik, betimleyici ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılarak antlaşma hükümleri ile çokkültürlülük yaklaşımların varsayımları arasında belli ve açık bağlantılar kurulmaya ve oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, azınlıklar, azınlık hakları, AB kurucu antlaşmaları, çokkültürlülük yaklaşımları.

Abstract

Minorities who define themselves as homogeneous entities with their own language, religion and culture and independent traditions preserved for generations have not been fully defined or fully recognized in the founding treaties of the European Union (EU), in the legal work of its institutions and in their supported projects and platforms, and in the constitutional documents and policies of their member states. Pursuing the perspective and vision of a multicultural society, the EU is demonstrating many initiatives to overcome this problem of identification and recognition. For this reason, the existence and effectiveness of the provisions related to minorities in the constituent treaties, which are the primary sources of law and are binding, are important as a reference or a starting point. The EU's work on minorities constitutes a legal paradox. This legal paradox stems from the fact that the tools for the protection of minorities (conventions, directives, recommendations, reports, decisions, monitoring, etc., especially treaties) not only protect the culture and identity of minorities, but also help define what is worth preserving. Many views and ideas have been put forward in the explanation of these paradoxical projections. In addition to these ideas, the article tries to contribute to the

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Gün TAŞ

¹ orcid.org/0000-0002-0235-5273

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1504410>

literature by revealing a different approach and perspective. The main purpose of the article is to reveal the definitional configurations of the minority phenomenon and to evaluate and examine the provisions on human and minority rights in the founding treaties, which are expressed as the primary legislation of the EU, within the framework of multicultural approaches. Again, in this article, by using content, descriptive and comparative analysis methods, it is tried to establish and create clear connections between the provisions of the treaty and the assumptions of multicultural approaches.

Keywords: European Union, minorities, minority rights, EU founding treaties, multiculturalism approaches.

1. Giriş

AB, insan onuruna saygı, özgürlük, eşitlik, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve azınlıklara mensup bireylerin hakları da dâhil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulmuş ulusüstü bir örgüttür. AB, bu ortak değerleri korurken veya geliştirirken AB halklarının dinlerinin, dillerinin, kültürlerinin, geleneklerinin, kutlamalarının ve kimlikel sembollerinin çeşitliliğine ve üye devletlerin ulusal kimliklerine saygı duymaktadır. Diğer bir ifadeyle AB, çeşitliliği ve farklılıkları çokkültürlülük şemsiyesi altında korurken, birlikteliği teşvik ederek Avrupa halkları arasında her zamankinden daha yakın bir birlik yaratmaya karar vermiştir.

Bugün AB’de gelenekleri, kültürleri, dilleri, etnik yapıları birbirinden farklı 27 üye devlet bulunmaktadır. Bakış açıları, politikaları ve çıkarları birbirinden farklı olan tüm üye devletlerin uygulaması gereken ortak politikaların oluşturulması son derece zor olsa da AB, ulusal ve uluslararası mevzuattan bağımsız “sui generis” hukuk sistemi oluşturarak bu zorluğun üstesinden gelmeye çalışmaktadır [1]. Ancak, azınlık haklarının korunması hakkında, AB’nin ve üye devletlerinin arasında ortak bir uygulama oluşturulamadığı da görülmektedir.

AB’nde azınlık haklarının geliştirilmesi süreci, iç ve dış aşama olarak iki farklı şekilde açıklanabilir. İç aşama, AB kurucu antlaşmalarına, AB kurumlarının çalışmalarına ve üye devletlerin politikalarına yönelirken; dış aşama ise, AB’nin uluslararası örgütler (BM, NATO, AGİT ve AK), AB’ye aday olan ülkeler ve üçüncü ülkeler arasındaki her türlü ilişkiyi ifade etmektedir. Bu makalenin sınırlılığı, AB’de azınlık haklarının geliştirilmesi sürecinin iç aşamasının AB kurucu antlaşmaları kısmını ele almasıdır. Bununla birlikte diğer iç ve dış aşamalar ve süreçler çalışmanın kapsamı içine dâhil edilmemiştir. Ayrıca AB azınlık haklarının gelişim sürecindeki iç aşama olarak nitelendirdiğimiz unsurlardan AB kurucu antlaşmalarını, farklılıkların (dini, dilsel, etnik, ulusal ve kültürel) bir arada yaşaması idealini ortaya koyan çokkültürlülük olgusuyla bağdaştırılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda makalenin iki amacı bulunmaktadır. Birincisi, azınlık kavramının tanımsal izdüşümlerine referansla AB’nin birincil hukuk düzenini oluşturan kurucu antlaşmalarının insan ve azınlık hakları ile ilgili maddelerini incelemektir. İkincisi ise, bu maddelerin çokkültürlülük yaklaşımları olarak ortaya konulan liberal, radikal ve cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımlarının varsayımları çerçevesinde değerlendirilmesinin yapılmasıdır. Ayrıca çalışmanın konu içeriğinin anlaşılması için betimleyici ve karşılaştırmalı analiz araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

AB’de azınlık hakları kavramı veya bir azınlık terimi ile ilgili olarak ne AB üye devletlerin ortak çalışmalarında ne AB kurumlarının çalışmalarında ne de AB kurucu antlaşmalarında ve ek protokollerinde veya belgelerinde uzlaşılmış ortak ve net olarak açıklanmış bir tanım söz konusu olmamıştır. AB’nin kurucu antlaşmalarındaki doğrudan veya dolaylı bağlantı kurulan azınlık hakları ile ilgili hükümleri birçok açıdan incelenmiştir. Lakin yerli ve yabancı literatürde, AB’nin kurucu antlaşmalarındaki ifade edilen hükümlerin çokkültürlülük yaklaşımları açısından bir değerlendirilmenin veya bir analizin yapılmadığı görülmüştür. Bu bağlamda makalenin özgünlüğü ve önemi de bu açıdan ön plana çıkmaktadır. Buna ek olarak makale, AB’nin temel yapısını ve konjunktürel süreçlerini anlama, vakıf olma ve bilgilendirme amacına hizmet etmektedir. Bu açıdan makale, AB hakkında vukufiyeti olan bir makaledir.

Ayrıca makale, AB’nin üye devletleri yükümlülük altına sokan kurucu antlaşmaların ve yasal düzlemdeki belgelerin içerisinde yer alan azınlıklarla ilgili hükümlerin ne derecede etkin ve kapsayıcı olduğunu ve bu ilgili hükümlerin AB’nin “çeşitlilik içinde birlik” idealine referans olan çokkültürlülük olgusunun ve temel yaklaşımlarının öne sürdüğü varsayımlardan hangilerine paralellik taşıdığı veya denk düştüğü sorularına cevap aramaktadır. Makalede, ilk önce kavramsal ve kuramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Kavramsal çerçeve olarak azınlık kavramı, azınlık gruplarının özellikleri ve azınlık haklarının izdüşümleri açıklanmıştır. Kuramsal çerçevede ise, çokkültürlülük yaklaşımları ve varsayımları incelenmiştir. Daha sonra AB kurucu antlaşmaları ve antlaşmaların azınlıklarla ilgili hükümleri analiz edilmiştir. Nihayetinde de bu ilgili hükümlerin çokkültürlülük yaklaşımları açısından değerlendirilmesi yapılmış ve elde edilen tespitler ve çıkarımlar ortaya konmuştur.

2. Azınlık kavramı

Azınlık kavramı, konuyla ilgili düzenleyici metinlerin hazırlanmasından sorumlu çeşitli organlardaki hukuk uzmanlarının ilgi ve inceleme konusu olmasına rağmen, çok geniş, genel ve tanımlanması zor bir kavramdır. Azınlık terim olarak Latince “minör” kelimesinden türetilmesi ve sözlük tanımının “küçük, küçük kısım, daha az, daha küçük veya küçük sayı, toplamın yarısından az” manasına gelmesi, bunun temelde niceliksel bir terim olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bir yüzyıl veya daha uzun bir süredir özellikle popüler kullanımda, istatistiksel çıkarımlar sabit kalsa da, çoğu nicel olmayan

ek çağrışımlar da biriktirdiği görülmektedir. Bazı sosyologlar, çoğunluk-azınlık arasındaki ilişkileri incelerken, bazılarının da egemen-azınlık ilişkilerini analiz etmesi, kafa karışıklığının bir göstergesi olarak gösterilmektedir [2]. Azınlık teriminin altında yatan karşılaştırmalı sığata, yani “minör” kelimesine atıfta bulunarak doğmuştur [3].

Temelde karşılaştırmalı doğası göz önüne alındığında azınlık kavramı, yalnızca çoğunluk ile ilişkili olarak yerleştirildiğinde simetri yoluyla bir anlam kazanmaktadır. Buna göre azınlık kavramı, çeşitli nedenlerle diğerlerinden bazı açılardan farklı olan veya farklılık gösteren bir grup insan [4] olarak açıklanmaktadır. Azınlık kavramı, yalnızca bir kavramla kurulan ilişki sayesinde inşa edildiğinden, doğası gereği göreceli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun bir sebebi olarak, bir referans kriterinin veya diğerinin seçilip seçilmemesine bağlı ve bağımlı olarak belirgin çoğunluk özelliklerine de sahip olabilen çok yüksek sayıda azınlıklar da belirlenebilir hale gelmektedir.

Azınlık kavramını tanımlamaya yönelik girişimlerin analizine geçmeden önce bu fenomen olgunun hukuki boyutu ile hukuki metası arasındaki ayrımı açıklığa kavuşturmak önemlidir. Azınlık kavramına ilişkin doğrudan veya dolaylı araştırmalar siyaset biliminden sosyoloji bilimine, ekonomiden hukuk bilimine, tarihten antropoloji bilimine kadar birçok disiplinin içinde yer aldığını görmekteyiz. Hukuki düzlemde bakıldığında hukuk, azınlıkların kimliğinin belirlenmesine neyin yol açtığını değil nasıl tanımladıklarıyla, bu tanımlamadan kaynaklanan araçlarla ve kullanımların sınırları ile azınlık veya aşağı statü olarak tanımlanan grupların halkları arasındaki dengeyle ilgilenmektedir. Bu nedenle hukuki düzlemde normatif bir tanıma sahip olan azınlık grupları önem kazanmaktadır ve bu, farklı aktörler tarafından hem açık hem de zımni olarak veya doğrudan ya da dolaylı bir şekilde gerçekleştirilmekte ve farklı tarihsel süreçlerden başlayabilmektedir. Şayet konuya artzamanlı bir perspektiften bakarsak, modern hukuk sistemlerinin farklılaştırılmış hukuki muamelelerden yararlanabilecek grupların yelpazesini genişletme eğilimi açıktır.

Doktriner bir bakış açısıyla baktığımızda ise, farklı düşünce okulları arasındaki güçlü farklılıklara rağmen iki temel noktada hem fikir olduğuna söyleyebiliriz. İlk bağlantı noktası, “genel” tipte azınlıkların var olduğudur. Yani birkaç kriteri tekrarlayan tanımlayıcıların ortaya çıkardığı azınlıklara atfedilir. İkinci bağlantı noktası ise, “belirli” azınlıkların var olduğu veya var olabileceğidir. Yani, tek bir tanımlayıcı veya tek bir ayırım faktörüyle karakterize edilmeleri bakımından birbirinden çok farklı olduğu gerçeğiyle temsil edilir [5]. Son derece betimleyici bir azınlık tipinin çözümlerinin yolunu açan bu iki kıstas sayesinde, azınlıkların tanımlanmasına yönelik parametrelerde kademeli bir artış söz konusu olmuştur ve buna paralel olarak onların düzenlemelerine müdahale eden normatif çözümler de artmıştır.

Çok sayıda yazarın belirttiği gibi azınlığın tek tip bir tanımının olmadığı [6],[7] ileri sürdükleri ifadelerden ortaya çıkmaktadır. Heintze’ye göre “uluslararası hukuk sınırlarına ulaşır, çünkü ne halkın ne de azınlığın soyut bir tanımına sahiptir” [8]. Buna ek olarak, literatürde çeşitli ayırt edici özelliklere dayanan çok çeşitli azınlık terimleri (örneğin, azınlık, ulusal azınlık, etnik azınlık, dilsel, dini, bölgesel azınlık, akraba devlet azınlığı, bilinçli ve bilinçsiz azınlık vb.) kullanılmaktadır. Özellikle bu nedenden dolayı hangi azınlık terimini kullanılacağı çalışmanın başında açıklamak uygun düşmektedir. Bugünün bakış açısından Francesco Capotorti’nin yaklaşımı ve tanımı, teori ve pratikte en geniş fikir birliğiyle bulunduğu için büyük önem taşımakta [7],[9],[10] ve genellikle Birleşmiş Milletler (BM) çerçevesindeki bu tanımsal açıklama temel referans noktası olarak kabul edilip kullanılmaktadır.

Lakin daha öncesinde Daimi Uluslararası Adalet Divanı (DUAD) 1930 yılında karşılıklı göçe ilişkin Yunanistan-Bulgaristan arasındaki sözleşmenin yorumlanmasında işaret ettiği gibi devletlerdeki azınlıkların varlığı kanuni değil bir olgu meselesi olduğunu, azınlıkların demokratik devletlerin anayasal güvencelerinin yokluğunda bile mevcut olduğunu, bunların teorik bir yapı olmadıklarını, bunların gerçek bir devlet toplumlarının bileşenleri olgusu, tanımlanabileceğini ve isteklerinin var olduğunu ileri sürülmüştür [11]. Özellikle Mahkeme, Yunanistan-Bulgaristan arasındaki anlaşmadaki danışma görüşünde bir azınlık grubunu, “belirli bir ülkede yaşayan, geleneklerini koruyan, ibadet biçimlerini sürdüren, çocuklarının ırklarının ruhuna ve geleneklerine uygun olarak eğitilmesini sağlayan ve karşılıklı olarak birbirine yardım etmek amacıyla dayanışma duygusu içinde ırka, dine, dile ve geleneğe sahip bir grup insan” [11] olarak tanımladığı görülmektedir.

Birleşmiş Milletler Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Özel Raportörü Francesco Capotorti tarafından 1977 yılında sunulan bir tanıma göre, bir azınlık: “Bir Devletin nüfusunun geri kalanından sayısal olarak daha aşağıda, baskın olmayan bir konumda, üyeleri -Devletin vatandaşları olarak- nüfusun geri kalanından farklı etnik, dini veya dilsel özelliklere sahip olan ve bunu gösteren bir grup, kültürlerini, geleneklerini, dinlerini veya dillerini korumaya yönelik bir dayanışma duygusunu dolaylı da olsa gösteren baskın olmayan bir konumda olan grup” olarak açıklamaktadır [12].

DUAD’ın ve Capotorti’nin azınlık tanımları arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Birincisi, bir azınlığı veya grubun kimliğe içkin olanları nesnel olarak değerlendirilebilir üç profil (din, ırk, dil ve gelenekler) altında ayıran nesnel unsurlara ve bunları sürdürme arzusuna vurgu yapılmakta ve diğer nesnel yönler çok az önem verilmektedir. İkincisi ise, diğer taraftan azınlık kavramını, öznel çağrışımsal unsurların (kültür, gelenek, din, dayanışma duygusu, dilin korunması) varlığında bile, nesnel unsurların (vatandaşlık, sınırlı sayısal tutarlılık, baskın olmayan konumun statüsü) varlığına tabi kılma arzusuna dikkat çekmektedir. Bu tanımlara dayanarak BM İnsan Hakları Komitesinin genel yorum ve kararları, DUAD Mahkemesi kararları ve BM üye devletlerin açıklamaları, bir kişinin azınlık olarak kabul edilmesi için karşılması gereken hem objektif hem de öznel kriterleri adlandırmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Bir azınlığın belirlenmesi için gerekli özellikler [13].

<i>Nesnel Kriterler (Dışsal)</i>	<i>Öznel Özellikler (İçsel)</i>
Nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel veya dilsel özellikler	Gruba aidiyet/güven duygusu
Çoğunluğa kıyasla sayısal yetersizlik	Dayanışma duygusu
Devlet iktidar yapısında baskın olmayan konum	
İkamet edilen ülkenin vatandaşlığı (tartışmalı)	

Yukarıdaki tablo, bir azınlığı tanımlamak için kullanılan özelliklere genel bir bakış sunarak, objektif kriterler ile öznel özellikler arasında ayırım yapmaktadır. Benzer bir tanımlamayı J. Deschenes tarafından 1985 yılında BM bünyesindeki çalışmasında yapmıştır. Ona göre azınlık; “bir devletin sayısal bir azınlığını oluşturan ve o devlette baskın olmayan bir konumda bulunan, nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel veya dilsel özelliklere sahip, birbiriyle dayanışma duygusuna sahip, zımnen de olsa kolektif bir hayatta kalma iradesiyle hareket eden ve amacı fiilen ve hukuken çoğunluk ile eşitliğe ulaşmak olan bir grup vatandaş” olarak tanımlanmaktadır [14]. Bu tanım ile Capotorti’nin azınlık tanımı vatandaş olmayan azınlıklar arasında tanınmaması, grubun sayısal tutarlılığı ve baskın olmayan bir grubun sosyal konumu ile ilgili yönlerin aynı olduğu görülmekte ve birçok tanımda bu iki tanım birleştirilmektedir.

Asbjorn Eide, Ağustos 1993’te Ayrımcılığı Önleme ve Azınlığın Korunması Alt Komisyonunda, “Azınlıkları İlgilendiren Sorunların Barışçıl ve Yapıcı Çözümünü Kolaylaştıran Olası Yolları ve Araçları” adlı çalışmasında azınlığı; “egemen bir devlette ikamet eden ve ulusal toplumun nüfusunun yarısından azını oluşturan ve üyeleri, onları nüfusun geri kalanından ayıran etnik, dinsel veya dilsel nitelikteki ortak özellikleri paylaşan herhangi bir kişi grubudur” [15] şeklinde tanımladığı görülmektedir. Ayrıca Stenislav Chernichenko’nun yine BM bünyesinde 1997 yılındaki ikinci çalışma raporunun “Azınlıklar-bir çalışma tanımı” adlı ekinde azınlıkları; “ilke olarak bir devletin topraklarında sürekli olarak ikamet eden, sayıca o devletin geri kalan nüfusundan daha az, başka bir deyişle nüfusunun yarısından azını oluşturan, ulusal veya etnik, dinsel ve dilsel ve kültürel özelliklerle donatılmış bir grup insanı ifade eder. Diğer ilgili özellikler (kültür, gelenekler vb.) nüfusunun geri kalanının benzer özelliklerinden farklı ve grubun kimliğinin varlığını koruma isteğini oluşturmaktadır. Bu, kimseyi vatandaş veya daimi ikamet eden statüsünden mahrum etmeyi amaçlayan herhangi bir eyleme veya teşvik olarak yorumlanamaz” [16] şeklinde tanımlama ve açıklama yapmıştır. BM bünyesindeki çalışmalarda yer alan azınlık tanımları ulusal azınlık tanımlarıdır. Etnik, dini, dinsel ve diğer azınlık türlerinin tanımları ve özellikleri genellikle ulusal azınlık tanımının içerisine eklenmiştir. Bu tanımlamalar azınlığın hem nicel hem de irksal ve kültürel bir arka planının ve geçmişinin varlığı vurgulanmıştır.

Avrupa Konseyi (AK) bünyesinde de yıllar içinde kavramsal hipotezler çalışılmış ve çeşitli öneriler öne sürülmüştür, ancak BM bünyesinde gerçekleştirilenlere benzer şekilde tek bir tanım etrafında gerekli fikir birliği oluşturmak mümkün olmamıştır. AK Parlamenteler Meclisi, 1993 tarih ve 1201 sayılı kararında, Capotorti tarafından daha önce belirtilen unsurları kapsayan kendi azınlık tanımını önermiştir. Şuanda bir Avrupa belgesinde yer alan azınlıkların tek tanımını temsil eden bu tanıma göre; “ulusal azınlıklar ifadesi bir devlette; a) o devletin topraklarında ikamet eden ve vatandaşları olan, b) bu devlet ile uzun süredir devam eden sağlam ve kalıcı bağları olan, c) farklı etnik, kültürel, dinsel veya dilsel özelliklere sahip olan, d) o devletin veya bir bölgesinin nüfusunun geri kalanından sayısal olarak daha az olmaları koşuluyla yeterince temsil edici olmaları, e) kültürleri, gelenekleri veya dilleri dâhil olmak üzere ortak kimliklerini oluşturan unsurları bir arada tutma kaygısıyla motive edilen gruplardır” [17]–[19] şeklinde ifade edilmiştir.

Uluslararası hukukta formüle edilen bu tanımların devletler için herhangi bir bağlayıcı gücü olmadığını belirtmek gerekmektedir. Lakin yönlendirme ve yansıtma için faydalı referans noktaları olarak gösterilmektedir. AB üye devletlerinin anayasal metnlerinin karşılaştırmalı bir analizine bakıldığında genellikle azınlıkları tanımlamaya değil, nitelendirmeye yönelik bir eğilimi ortaya koydukları görülmektedir. Örneğin bu nitelendirmeler; dinsel azınlıklar, etnik azınlıklar, dilsel azınlıklar, ulusal azınlıklar, kültürel azınlıklar, bilinçli azınlıklar, bilinçsiz azınlıklar, cinsel azınlıklar, görünür azınlıklar, ideolojik azınlıklar, topluluklar, gruplar, milliyetler şeklindedir ve bu nitelendirmeler anayasal

mevzuatlarında kullanıldığı görülmektedir.¹ Pek çok sistem yakın zamanda ilgili sistemdeki etnik-ulusal azınlıkları tanımlayan mevzuatı benimsemiştir.²

Yasal anlamda bir azınlık tanımı da A. Pizzorusse tarafından yapıldığı görülmektedir. Ona göre, “devlet topluluğu içinde kötü koşullarına yerleştirilmiş, üyeleri devlete vatandaşlık ilişkisine bağlı olan veya istisnai olarak ikamet etmek için boyun eğme ilişkisinde olan, bir sosyal grup oluşturan halkın bir kısmı anlamına gelen” [20] bir azınlık tanımını önermiştir. Yine ona göre, iki sabit özellik yasal anlamda bir azınlığın tanımlanmasına katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlar; i) nüfusun geri kalanından farklı etnik, dini, dilsel, politik, ekonomik ve kültürel özelliklere sahip bir grubun varlığı ve ii) devlet içinde o grubun kötü durumda olma durumu veya aşağılanma durumu. Bu özellikler, azınlığın tanımlanmasında temel referans noktalarını oluşturduğunu da ileri sürmektedir.

Bununla birlikte azınlığı oluşturan grupların da belli özellikleri söz konusudur. Burada azınlık grupları işleyen bir sosyal etkileşim sistemleri olarak incelenmektedir. Örneğin, Louis Wirth, bir azınlığı; “fiziksel veya kültürel özellikleri nedeniyle yaşadıkları toplumda farklı ve eşitsiz muamele ile diğerlerinden ayrılan ve bu nedenle kendilerini kolektif ayrımcılığın nesnelere olarak gören bir grup insan” [21] olarak tanımladığı görülmektedir. Benzer şekilde A. Schermerhorn, azınlıkları; “bir kültür içinde fizyonomi, dil, gelenek veya kültür kalıplarındaki farklılıklar nedeniyle baskın gruptan ayırt edilebilen alt gruplar” [22] olarak tanımlamaktadır. Buradaki alt gruplar, bir yandan farklı örgütlü gruplar, azınlık grupları ve etnik topluluklar ile diğer yandan genel olarak toplum arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Bunların her biri davranışı düzenlemek için kendi değer ve normlarına sahiptir.

Bir azınlık grubunun tanımı hem ırk hem de etnik kökeni dikkate alınabilir ve cinsiyet, yaş, engellilik gibi farklılıkları kapsayabilmektedir. Rosenblum ve Travis, azınlık statüsünün damgalanmış ve imtiyazsız veya farklı (eşit olmayan) ayrıcalıklı olarak oldukça görünür olduğunu ifade etmektedirler [23]. A.G. Dworkin ve R.J. Dworkin’e göre azınlık gruplarının dört niteliği bulunmaktadır. Bunlar; i) tanımlanabilirlik, ii) diferansiyel güç, iii) farklı ve aşağılayıcı muamele ve iv) grup farkındalığıdır [24],[25]. Ayrıca A.G. Dworkin ve R.J. Dworkin, azınlık gruplarını ve toplumdaki baskın gruplarla ilişkilerini karakterize eden çeşitli faktörleri ortaya koymuştur.

Buna göre bu faktörler; a) azınlık grupları, onları iktidarı elinde bulunduran gruptan farklı kılan faktörler nedeniyle baskın gruplardan ayırt edilebilir, b) azınlık grupları, toplumun mezo düzeyinde ekonomik, politik, eğitimsel, dini, sağlık ve rekreasyonel kurumlara tam katılımı engellenir veya reddedilir, c) azınlık grupları, ulus içindeki güç ve kaynaklara daha az erişime sahiptir ve azınlık grubu üyeleri olarak özelliklerine göre daha az olumlu değerlendirilmektedir, d) azınlık grupları klişeleştirilir, alay edilir, kınanır veya başka bir şekilde karalanır, bu da baskın grup üyelerinin eşitsiz ve kötü muamele konusunda haklı çıkmalarına ve kendilerini suçlu hissetmemelerine izin verir, e) azınlık grupları, kendilerini kabul edilmeyen dünyadan izole etmek için üyeler arasında kolektif kimlikler geliştirir, bu da etnik veya ırksal yerleşim bölgeleri, grup içi evlilikler ve kiliseler gibi ayrılmış grup kurumları yaratarak grup kimliklerini sürdürürler [26].

Azınlıklar ancak onları çoğunlukla karşılaştırıldığında anlaşılabilirliğini ifade eden araştırmacılar vardır. Örneğin, C. Wagley ve M. Harris gibi antropologlar 1958’de azınlık gruplarını beş özellik ile tanımlamışlardır. Bu özellikler; i) çoğunluk gruplarına kıyasla göreceli güçsüzlükleri, ii) farklı kültürel ve/veya fiziksel özellikleri, iii) öz bilinçleri, iv) gruba istemsiz üyelik ve v) üyeliğin soy kurallarıyla aktarılması ve grup içi evlilikler olarak sıralamaktadırlar [27]. Bu özelliklerden ilki en önemli kriter olarak kabul edilmektedir. Lakin istisna olarak, Güney Afrika apartheid sistemi altındaki siyahiler gibi bir çoğunluk grubunun güçsüz olabileceği, sayısal bir azınlık olan beyazların ise baskın olabileceği de ortaya konulmuştur.

Bu bilgiler ışığında bir azınlık grubunun temel özelliklerini şu şekilde sıralamamız mümkündür; 1) fiziksel ve kültürel özellikler, 2) eşit olmayan muamele, 3) atfedilen statü, 4) dayanışma, 5) grup içi evlilik ve 6) çoğunluğa veya baskın gruba itaat etme veya bağlılıktır. Sosyologlar, azınlıkların ve çoğunlukların farklı etnik, ırksal, dilsel ve dini gruplardan oluşabileceğini savunmaktadırlar. Bu nedenle belirli bir azınlık grubu, bu unsurların birkaçı tarafından aynı anda karakterize edilebilirler. Azınlık kavramının veya azınlık gruplarının özelliklerini aslında yaşanan mekan, ulusal konjonktür, politika veya ideoloji, algılanan konum ve yaşayış biçimi, yapılan faaliyetler, hukuk, siyaset, ekonomik, sosyo-kültürel, eğitim, medya vb. birçok faktör de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Bu ifade edilen faktörler aslında çokkültürlülüğe işaret etmektedir. Çünkü bir toplumda farklılıklar ve birden fazla farklı grupların varlığı o toplumun veya devletin çokkültürlü bir yapısı olduğu anlamına gelmektedir ve günümüzde birçok devlet veya örgüt çokkültürlü siyaset yaklaşımını benimsemiştir. Bu bağlamda çokkültürlülük yaklaşımlarını ve ileri sürmüş oldukları varsayımları açıklamak ve kuramsal altyapıyı oluşturmak yerinde olacaktır.

¹ İlgili nitelendirmeleri belli AB üye devletlerin anayasalarında ve maddelerinde görmek mümkündür: 1992 Letonya Anayasası-madde 114, 1992 Estonya Anayasası-madde 2, 1974 İsveç Anayasası-madde 2, 1991 Romanya Anayasası-madde 6,32,62, 1991 Slovenya Anayasası-madde 57, 1994 Belçika Anayasası-madde 11, 1978 İspanya Anayasası-madde 2, 1992 Macaristan Anayasası-madde 27 gibi.

² Bkz. 1991 tarihli ulusal ve etnik azınlıkların haklarına dair Macar yasası- madde 1 ve ulusal azınlıkların haklarına ilişkin 2002 tarihli Hırvat anayasa kanunu-madde 5.

3. Çokkültürlülük yaklaşımları ve varsayımları

Günümüzde kültürel, etnik, dinsel ve dilsel farklılıklar, bir güvenlik veya bir çatışma sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu sorunların giderilmesi veya çözüm yollarının bulunması siyaset felsefesinde farklı yaklaşımları ve farklı ideolojik düşünceleri de beraberinde getirmiştir. Azınlık ile ilgili olarak hem siyasi hem de toplumsal düzlemde ortaya çıkan veya algılanan sorunların çözümünde üç temel yaklaşımın bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunlar yaklaşımlar: Liberal, radikal ve cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımlarıdır. Bu yaklaşımlar birbirinden toplumsal ve siyasi konjonktürlerin analizi bakımından farklılık gösterdiği gibi ideal olarak gördükleri ve amaçladıkları toplum yapıları ve siyasi yönetim şekilleri de birbirinden farklılık içermektedir. Yine bu yaklaşımlar, farklılıkların siyasal ve toplumsal sistem içindeki konumunu ve siyasal ideolojilerin normatif öğelerini referans almaktadırlar.

3.1. Liberal çokkültürlülük ve temel varsayımları

Liberal düşünce, normatif metodolojik bireycilik ilkesini savunmaktadır ve grupların bireye başvurmadan tanımlanamayacağını öngörmektedir. Dahası, kültürel grup kavramı kötü şöhretli bir şekilde belirsiz olduğunu ve normatif metodolojik bireyciliğin yerini almaya uygun olmadığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte liberalizm düşüncesi, devletin gücünü kültürel bağımlılığa eklenmemesi gerektiği, ancak bireyin ondan büyümesini sağlaması gerektiği sonucuna vurgu yapmaktadır [28]. Öte yandan liberaller, normatif bir metodolojik bireyciliğin, bireyin grupla ilgili ihtiyaçlarını bile açıklamak için yeterli olduğunu savunurlar. Bu normalde kültürel veya topluluk üyeliğine yönelik bireysel haklar olarak ifade edilmektedir.

Liberal çokkültürlülüğün temsilcisi olarak, “Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi (*Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*)” adlı eseriyle Will Kymlicka gösterilmektedir. Kymlicka’nın liberal çokkültürlülüğü, kültürel unsurların normatif düzlemde siyaset teorisiyle ilgili olarak dikkate alınmadığı için ortodoks liberalizmin güçlü bireyci ahlaki ontolojisini ele almaktadır [29]. Buna göre, çoğunluğun ilerlemesini genellikle özerklik, hoşgörü, fırsat eşitliği ve özgürlük gibi kilit liberal değerlerin güçlü bir ipucu ile önermektedir [30]. Temel olarak liberal ilkeleri yeniden yorumlayarak insan hakları ve kültürel haklar arasında denge sağlayan tutarlı bir kültürel çeşitlilik teorisi geliştirmektedir. Bu dengeyi sağlamak için liberal çokkültürlülüğe yönelik çağdaş yaklaşımların yalıtılmış bir hareket olarak değil, insan haklarının ortaya çıkışında yeni bir aşama kültürü olarak savunmaktadır.

Kymlicka’nın liberal çokkültürlülüğü, öncelikle farklılıkların tanınmasına dayanan liberal eşitlik kavramlarına dayanmaktadır [31]. Kymlicka, liberal çokkültürlülüğü, ahlaki dünya görüşlerinin merkezi bir otorite tarafından normatif olarak tanınması gündemini takip etmek yerine, eşitsizlikleri ele almak için bireyci normlar üzerine kurmuştur [32],[33]. Liberal çokkültürlülük, insan ve medeni haklara dayalı bir kültür yaratan yurttaş eğitimi ve siyasal toplulaşmayı, gerçek ve potansiyel kötüye kullanımı tanımlayan ve yayınlayan mekanizmaları, devlete bu tür suiistimalleri engelleme veya buna karşı harekete geçme yetkisi veren yasal ve anayasal güvenceleri içinde barındırmaktadır [34]. Bu bağlamda liberal çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- i. İki hakkın kullanımının gerçekleşmesi: a) Muafiyet talebi ve b) kültürel hakları koruma ve teşviki,
- ii. İçsel ve dışsal koruma sağlama,
- iii. İnsan hakları kategorisinin yanına azınlık hakları kategorisinin dâhil etme,
- iv. Özel ve kamusal alanda hakların güvenceye alınması,
- v. Özyönetim, çok etniklik ve özel temsil haklarının tesis edilmesi,
- vi. Özerkliğin teşvik edilmesi,
- vii. Devletin azınlık gruplarını desteklemesi ve teşvik edilmesi,
- viii. Uluslararası, bölgesel veya ulusal alanlarda azınlık çalışmalarının desteklenmesi ve yasal güvenceler sağlanması.

Bu varsayımlar, liberal çokkültürlülüğün farklılıklara yönelik mevcut liberal bakış açısını ortaya koymaktadır.

3.2. Radikal çokkültürlülük ve temel varsayımları

Liberal düşüncüyü veya varsayımlarını kâfi bulmayan bazı çokkültürcü araştırmacılar, kültürel farklılıklara ve bu farklılıkların kurumsal düzeyde temsiliyetlerine özel şekilde vurgu yaparak radikal çokkültürlülük yaklaşımını geliştirmişlerdir. Radikal çokkültürlülük yaklaşımının temsilcisi olarak, “*Justice and the Politics of Difference* (Adalet ve Farklılık Politikası)” adlı eseriyle Iris Morion Young gösterilmektedir. “Ona göre, yurttaşlık, evrensellik ve eşitlik kavramlarına değil, kısmilik ve farklılık kavramlarına dayalı olarak inşa edilmelidir” [35].

Young, Kymlicka’nın evransel yurttaşlık idealine karşı çıkarak bunun pek mümkün olmadığını ifade etmektedir. Çünkü böyle bir durumun, farklılıkları dikkate alınmasında engel teşkil ettiğini ve yetersiz kalacağını ileri sürmektedir. Bu bağlamda radikal çokkültürlülüğün temel önerilerini ve temel varsayımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a. Devlet, azınlık gruplarının tesis ettikleri kurumları, kuruluşları ve STK’ları finansal olarak desteklemesi,
- b. Mevcut siyasi, hukuki, ekonomik, sosyo-kültürel vb. sistemlerin içerisinde farklılıkların temsiliyetinin kurumsal şekilde sağlanması,

- c. Azınlıkların kendileri ile ilgili konularda veya kendilerini korumak için çoğunluğa karşı veto hakkına sahip olmalarının sağlanması,
- d. Farklı kültürel, etnik, dini ve dilsel olarak farklı yurttaşlık haklarının yasal temelde garantiye alınması,
- e. Farklı grupların siyasi anlamda temsiliyetinin sağlanması,
- f. Üst yapılar ve kurumlar, sosyolojik-toplumsal yapının bir tezahürü olması [36] şeklindedir.

Radikal çokkültürlülük, bireyin değil, kültürel grupların adalet düşüncelerinin ölçütü olması gerektiğini iddia etmektedir. Çünkü radikal çokkültürlülükte grup, bireye bir toplulukta kök salmanın vazgeçilmez ve normatif yansıma için indirgenemez bir gerçek olarak kültürün lehine bir yaklaşım sergilemektedir [28]. Bazı radikal çokkültürcü teorisyenler, belli kültürel grupların farklı kimliklerinin ve katkılarının bütünlüğünü ve korunmasını sağlamak için tanınmadan daha fazlasına ihtiyaç duyduklarını iddia etmişlerdir.

Bireysel eşit haklara ek olarak, bazıları belirli kültürel gruplar için özel grup haklarını ve özerk yönetişimi savunmuşlardır. Korunan azınlık kültürlerinin devam eden varlığı, nihayetinde herkesin iyiliğine ve baskın kültürün zenginleşmesine katkıda bulunduğundan bu teorisyenler, baskın bir kültüre asimile olma baskınlığına dayanamayan kültürlerin korunmasının herkes için eşit hakların olağan normuna göre tercih edebileceğini savunmuşlardır [37]. Radikal çokkültürlülük, farklılıkların temsiliyetinin sağlandığı ve kurumsallaştığı tam çoğulcu bir toplum idealini önermektedir.

3.3. Cumhuriyetçi çokkültürlülük ve temel varsayımları

Kymlicka'nın öne sürdüğü özerklik, iç ve dış koruma ve bireysel hakların tanınmasını içeren liberal çokkültürlülük ile Young'ın farklılıkların kurumsallaştığı tam çoğulcu toplum idealini içeren radikal çokkültürlülük arasında bir ara yol veya bir ara çözüm yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım cumhuriyetçi çokkültürlülüktür ve yaklaşımın temsilcileri olarak da “*Un Nouveau Paradigme Pour Comprendre le Monde D’Aujourd’hui* (Bugünün Dünyasını Anlamak için Yeni Bir Pradigma)” adlı eseriyle Alain Touraine ile “*Republicanism: A Theory of Freedom and Government* (Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi)” adlı eseriyle Philip Pettit olarak gösterilmektedir.

Touraine'ye göre, başlıca çatışmalar (çoğunluk-azınlık veya devlet-azınlık vb.) ve en ağır sonuçları doğuran hak bazı taleplerin kültürel düzlemde gerçekleştiğini, kültür olarak algılanan alanın öncelikle benzeşmez bir alan gibi görüldüğünü ve kültürel bağlılık daha çok en bağımlı ülkelerde, ama aynı zamanda da etnik, dilsel, dinsel veya cinsel azınlıklarda ortaya çıkardığını, çevre tehditlerin olduğu büyük kentlerde çok daha belirgin olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, en önemli olan şeyin, kültürel hakları siyasal hakların bir parçası veya eklentisi olarak kabul edilemeyeceğini, çünkü siyasi hakların bütün vatandaşlara verilmesi gerektiği, kültürel hakların anlamı gereği özel grupları veya toplulukları koruduğunu ileri sürmektedir [38].

Touraine, kültürel hakların önceki toplumsal haklar gibi evrenselci olan haklara (Kymlicka'nın liberal argümanı olan) sıkı sıkıya bağlanmadığını ve toplumsal alan içerisinde özellikle toplumsal alandaki kaynakların paylaşılma sistemi içinde yer almazlarsa, otoriter, totaliter veya demokrasi karşıtı araçlara dönüşebileceğini dile getirmektedir [38]. Bununla birlikte çoğunluğun yasaının demokratik ilkesine saygı duyarak azınlıkların savunulmasına yönelik bir takım eylem ve faaliyetlerin yürütülmesi ancak kültürel hareketler ile herkes için siyasal hakların savunulması birbiriyle ilişkilendirildiğinde mümkün olacağını, siyasi, ulusal, kültürel veya sosyal olsun bütün hareketlerde ortaya çıkan genel sorunun ise, yurttaşlığın evrenselciliği ilkesini özümsemeyi başarabilmek ve bunun somut bir biçimde yani yurttaşlığa iktidar ve güç ilişkilerinde ve kültürel çatışmalarda biçim vererek yapabilmeyi içe kapalı ve hiçbir başkalığı tanımayan toplulukçuluktan korunabileceğini ileri sürmektedir [38].

Pettit'e göre ise, cumhuriyetçilikte önemli olan noktanın, modern devlette tahakkümsüzlük olarak özgürlüğün (iradeye ipotek konulmayan özgürlük) ilerletilmesi neticesinde ancak o zaman devletin azınlık kültüründen olanların iddialarını yanıtlayacak bir kapasitesi ve bir nedeni olacağını ifade etmektedir. Bununla birlikte Pettit, eğer belli gruptan ve farklı kültürel niteliğe sahip topluluktan insanlar ortak bir cumhuriyetçi iyi olan tahakkümsüzlüğü (iyi olan yurttaşlık) paylaşacaksa, kimsenin bu insanların özel konularının özel muamele gerektireceği ihtimaline ayak direnilmemesi gerektiğini ileri sürmektedir [39].

Cumhuriyetçi yaklaşım, kamusal ve özel (bireysel) özgürlükler arasında tamamlayıcı bir ilişkinin olduğunu, bireysel hak ve özgürlüklerin problemsiz ve sıkıntısız bir şekilde yaşayabilmeleri için kamusal alanın özgürlüğü de gerekli olduğunu ileri sürmektedir [40]. Bu bağlamda cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımının temel varsayımlarını ve önerilerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kamusal ve siyasal yaşam ortak değerlere göre inşa edilmesi,
2. Azınlık haklarının özel alanda serbest bırakıldığı, kamusal alanda ise herkesçe uyulması zorunlu kuralların bulunduğu ve azınlık haklarının söz konusu olmaması,
3. Cemaat toplumundan çok, bireylerden oluşan kitle toplumunun söz konusu olması,
4. Farklılıklardan ziyade ulusal değerler ve normların var olması,
5. Azınlıkların kamusal alanda asimile edilmesi,

6. Azınlık haklarından çok, yurttaşlık haklarının ön planda olması,
7. Farklılıkların bütünleşmesi asimilasyonist düzlemde gerçekleşmesi,
8. Azınlıkların kültürel hakları, siyasal hakların bir uzantısı olarak görülmemesi,
9. Devletin tahakkümsüzlük olarak özgürlüğü tanınması,
10. Bir toplumda kültürel farklılıkların yansıtılmasından çok, kamusal yaşamı kültürlerin çeşitliliğiyle zenginleştirilmesi ve ulusal değerler içinde ulusal kültürü besleyici bir araç olarak görülmesi.

Yukarıda ifade edilen varsayımlara bakıldığında cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımı, tek tek bireylerden oluşan bir kitle toplumunu ve kamusal alanda oluşturulan ulusal değer ve normların hâkim olduğu, siyasal ve kamusal alanda azınlık haklarından söz etmenin mümkün olmadığı ve yurttaş olan her bireyin eşit şekilde tüm imkânlardan faydalandığı ve kanun önünde eşit olduğu ve bu şekilde farklılıkların neden olduğu çatışmaların önüne geçildiği veya ortadan kaldırıldığı bir ideali ortaya koyduğu görülmektedir. Çokkültürlülük yaklaşımları ve temel varsayımları Tablo 2’deki gibi özetlenebilir.

Tablo 2. Çokkültürlülük yaklaşımları ve temel varsayımları [41].

<i>Liberal Çokkültürlülük</i>	<i>Radikal Çokkültürlülük</i>	<i>Cumhuriyetçi Çokkültürlülük</i>
. İki tür hak olarak muafiyet talebi, kültürel hakları koruma ve teşvikinin sağlanması	. Devletin, azınlık topluluklarının tesis ettiği kurum ve kuruluşlara siyasi ve mali destek	. Kamusal ve siyasal yaşam ortak değerlere ve normlara göre inşa edilmesi
. Azınlıklara içsel ve dışsal koruma sağlama	. Farklılıkların siyasi temsiliyetinin kurumsal anlamda sağlanması	. Azınlıklar kamusal alanda asimile edilmesi ve özel alanda serbest bırakılması
. Azınlık hakları kategorisinin oluşturulması	. Farklı yurttaşlık haklarının yasal olarak güvenceye alınması	. Azınlık haklarının özel ve kamusal alanda ayrımının keskinliği
. Özel ve kamusal alanda hakların garantiye alınması	. Üst yapılar, toplumsal yapının bir tezahürü olması	. Farklılıklardan ziyade ulusal ortak değerler ve normlar vardır
. Özerklik düşüncesi ve eşitlik anlayışı		. Yurttaşlık statüsü, haklardan faydalanmanın öncül temel prensibidir

Genel çerçevede çokkültürlülük yaklaşımlarının önemi, özellikle AB ve üye devletlerin azınlık rejimlerini ve azınlık politikalarını anlamımıza yardımcı olmasıdır. AB’nin tarihsel süreç içerisinde azınlıklar ile ilgili gerçekleştirmiş olduğu çalışmalara ve faaliyetlere bakıldığında, bu yaklaşımların mevcut çalışmaları bir kategorileştirme imkânını da sağlaması açısından önemlidir. Bu bağlamda, AB’nin birincil hukuku olarak ifade edilen kurucu antlaşmalarını ve bu antlaşmalarda yer alan azınlıklar ile ilgili hüküm ve öngörülerini inceleyebiliriz.

4. AB kurucu antlaşmalarında azınlık hakları ve ilgili hükümler

4.1. Paris ve Roma antlaşmalarında azınlıklar ve azınlık hakları

AB’nin temelleri, 1951 Paris Antlaşmasının imzalanması ve Avrupa Kömür Çelik Topluluğu kurulmasıyla atılmıştır. Daha sonra 1957 yılında Roma antlaşmalarıyla birlikte Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu haline gelmiştir. Sonraki süreçte Avrupa Topluluğu adını alan Topluluk, üye devletler arasında bir “Ortak ve Tek Pazar” kurmak için daha çok ekonomik hedeflere öncelik verilmiştir. Bu öncelikte Fransa’nın öncülüğündeki siyasi entegrasyon olarak öne sürdüğü Avrupa Savunma Topluluğu fikrinin kendi meclisinden geçirememesinin yarattığı fiyasko da etkin olmuştur. Ekonomik hedefler çerçevesinde bireysel haklar adına genellikle çalışanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, ekonomik iş birlikleri, devletler arası ekonomik uyum ve yakın ilişkiler gibi konular ele alınmıştır. Paris ve Roma Antlaşmalarının¹ genel çerçevesine baktığımızda özellikle 1950 yılında AK üye devletlerin dışişleri bakanları tarafından imzalanan ve 1953 yılında yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), insan haklarının korunması için o zamanki en gelişmiş bir model sağladığından antlaşmaların detaylarında temel haklar veya azınlık haklarının dahil edilmesi ilk aşamada öncelik olarak kabul görülmemiştir [42].

¹ Paris ve Roma Antlaşmaları metinleri için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/ceca/sign> and <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teec/sign>, Erişim Tarihi: 18.06.2023.

Paris ve Roma Antlaşmalarının belli hükümleri net ve açık bir şekilde azınlık veya azınlık haklarından bahsetmese de temel hak ve özgürlükler, temel insan hakları alanında ipuçları sunmaktadır. Kısaca bu maddeler:

- Paris Antlaşmasının 46. maddesi, 60. maddesi, 69(1), 69(4) maddeleri
- Roma Antlaşmasının 7. maddesi, 92(3), 92(4) maddeleri, 119, 120. maddeler, 220, 221. maddeler şeklindedir.

Paris Antlaşmasının yukarıda ifade edilen maddelerinde; işçilerin, tüketicilerin ve araçların kendilerini etkileyen sorunlarda önerileri ve görüşleri Yüksek Otoriteye sunma yetkisi, satıcı veya alıcının uyruğunu göz önünde bulunduracak koşulların ortadan kaldırılması ve ayrımcılığın yasaklanması, istihdamda uyrukluğun esasına dayalı her türlü kısıtlamalardan kaçınılmasının üye devletlerce taaddüt edilmesi, üye devletlerin kendi uyrukları ile göçmen çalışanların arasında ücret ve çalışma koşullarında ayrımcılığın yasaklanması gibi düzenlemeler yer almaktadır.

Roma Antlaşmasının (veya Antlaşmalarının) ilgili maddelerinde ise; uyrukluğun ile ilgili her türlü ayrımcılığın yasaklanması ve bu yönde kuralların tesis edilmesi, kadın ve erkek işçilere eşit iş eşit ücret ilkesinin uygulanmasının temin edilmesi, cinsiyet eşitliğinin sağlanması, ürünlerin menşesine bakılmaksızın bireysel üreticilere yardımların sağlanması, üye devletlerin kendi uyruklarına uygulamış olduğu kişisel koruma ve hakkın kullanımını her devletin uyrukları için de uygulaması, firmaların veya işbirliklerin uyruğuna bakılmaksızın her üye devletin kendi uyruklarına tanınan haklar nezdinde muamele gösterilmesi gibi düzenlemeleri içermektedir.

Paris ve Roma Antlaşmaları, temel haklar alanında özel hükümler içermemesine rağmen ekonomik ve ortak pazar alanında bireysel haklar ve uyrukluğa dayalı ayrımcılığın ortadan kaldırılması, eşit iş eşit ücret ilkesinin tesisi, göçmenlerin veya farklı etnik grupların uyrukluğuna bakılmaksızın çalışma hayatında eşit şartlarının ve eşit koşullarının sağlanması gibi ifadelerin yer aldığı görülmektedir [43]. Paris ve Roma Antlaşmaları, özel olarak üye devletlerin kendi içlerinde çalışan bireyler için uyrukluğun veya milliyet temelli ayrımcılığı yasaklama konusunda taahhütte bulunmaktaydı [44]. Diğer taraftan Avrupa Adalet Divanı, bireysel hakları Maastricht Antlaşmasına kadar (1992) Avrupa hukuk sisteminin bir parçası olarak görmüştür, ancak azınlık veya azınlık hakları ile ilgili spesifik bir koruma söz konusu olmamıştır [45].

4.2. Avrupa Tek Senedi'nde azınlık ve azınlık hakları

Avrupa Tek Senedi¹, Paris ve Roma Antlaşmalarında işlenen alanlarda, konularda ve kurumlarda yapılan bir dizi değişikliği içeren antlaşmadır. Avrupa Tek Senedi, Avrupa Topluluğunun kurucu antlaşmalarından ilk büyük düzenlemedir [46]. Avrupa Tek Senedi, 1985 yılında hazırlanmış, lakin Danimarka, İrlanda ve İtalya'nın antlaşmanın adıyla ilgili çekincelerinden dolayı imzaya açılmamıştır. Avrupa Tek Senedi, Şubat 1986 yılında imzalanmış ve Ocak 1987 yılında da yürürlüğe girmiştir.

Avrupa Tek Senedinde Topluluk, yerleşme ve kültürel değerlere daha fazla vurgu yapılması yönünde kanaat oluşturduğu görülmektedir. Yerleşme çabalarının bir göstergesi olarak, AD Hoc Komitesi, 1985 yılında Adonnino Raporunda [47], "Avrupa Topluluk kimliği ve tüm halkının düşündeki imajı için gerekli olan iletişim, kültür ve uyum alanlarındaki faaliyetler yoluyla Avrupa'nın ilerlemesine teşvik edeceğini ve bunun da gerekli olduğu" ifadesi yer almaktadır. Burada Topluluk bünyesinde yaşayan grupların veya toplulukların kültürel değerlerinin Avrupa değeri olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bunun bir sonucu olarak da farklı kültürel değerlerin korunması anlamına da gelmektedir.

Avrupa Tek Senedi Antlaşmasının hemen sonrasında 1987 yılında Komisyonun, Parlamenta ve Konseye sunmuş olduğu "Avrupa Topluluğunda Kültür için Yeni Bir Teşvik" adlı raporunda, farklı kültürlerle ait önemli edebi eserlerin tercümesinin yapılması ve azınlık dillerinin bu yönde teşvik edilmesi veya kültürel değerler arasında alınması ve bu eserlerin ticaretinin yoğunlaştırılması gibi konular yer almıştır [48]. "Asıl amacı tek pazarı tamamlamak ve iç sınırlar olmaksızın bir tek ortak ekonomik dış sınır sağlamak olan Tek Senet, yine de temel haklarla ilgili daha güçlü bir ilgiyi ortaya koymaktadır. Aslında örgüt içinde üye devletlerin direnmesi nedeniyle uzun bir süre tutarlı bir insan hakları politikası geliştirilememiştir" [43]. Avrupa Adalet Divanı, belli davalarda temel prensipleri ortaya koymuş olsa da bunun yeterli olduğu tartışma konusudur.

Topluluk Komisyonu, Konseyin aracılığıyla toplulukların ve grupların kültürlerini koruma çalışmalarına başladığı ve etkin bir çerçeve yaratma sürecine girdiğini söyleyebiliriz. Fakat Avrupa Tek Senedinde azınlıklar ve bölgesel veya yerel düzeydeki kültürler ve değerlerle ilgili herhangi bir madde bulunmamaktadır. Sadece Avrupa Tek Senedi'nin giriş kısmında: "Üye devletlerin anayasaları ve yasalarında, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşmede ve Avrupa Sosyal Şart'ında tanınan temel haklar, özellikle özgürlük, eşitlik ve sosyal adalet temelinde demokrasiyi geliştirmek için kararlı olarak" [49],[50] ibaresi yer almaktadır. Görüldüğü üzere temel haklar ve özgürlükler ile ilgili ifadeler ilk kez bir antlaşmada ve yazılı bir metinde geçmiştir. Önceliği oluşturan prensiplerin de eşitlik, özgürlük ve sosyal adalet olduğu ifade edilmiştir.

¹ Avrupa Tek Senedi Antlaşması metni için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/sea/sign>, Erişim Tarihi: 19.06.2023.

4.3. Maastricht antlaşmasında azınlıklar ve azınlık hakları

Maastricht Antlaşması (AB Antlaşması)¹, AB'nin kurulmasıyla sonuçlanan ve 1992 yılında imzalanıp 1993 yılında yürürlüğe giren, imzacı on iki üye devlet arasında başta ekonomi olmak üzere sosyal, siyasi ve bütünsel vatandaşlık alanlarında daha fazla iş birliğini öngören ve yol açan uluslararası antlaşmayı ifade etmektedir. Maastricht Antlaşmasıyla AB üç sütunlu bir yapı haline gelmiştir. İlk sütunda, Birlik vatandaşlığı, Topluluk politikaları, Ekonomik ve Parasal Birlik vb. kısaca Topluluğu'nu kuran Antlaşma'da yer alan hükümlere tekabül ederken; ikinci sütun, Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikasını; üçüncü sütunda ise, Adalet ve İçişleri Alanlarında İşbirliği ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır [51]. Maastricht Antlaşmasında insan hakları ve azınlık hakları bağlamında ortaya konan hükümler şu şekildedir: 2. madde, 6. madde ve 1,2,3. bentleri, 3. madde ve 3. bendi, 21. madde, 128. Madde ve 1,4. bentleridir.

Yukarıda ifade edilen maddelerin içeriğinde ise, Birliğin insan onuruna saygı, eşitlik, demokrasi, özgürlük, hukukun üstünlüğü ve azınlık haklarının korunması gibi değerler üzerine kurulu olduğu, bu değerlerin ihlali söz konusu olduğunda yaptırımların gerçekleşmesi, ayrımcılığın yasaklanması ve ayrımcılıkla mücadele, dışlanmanın önlenmesi, kadın-erkek eşitliği, sosyal adalet, sosyal koruma ve dayanışmayı teşvik etme gibi konuları kapsamaktadır. Ayrıca, kültür ve dil çeşitliliğinin korunması, saygı duyulması ve kültürel miras olarak geliştirilmesini ve bu bağlamda dilsel ve dinsel çeşitliliğin ve buna sahip olan azınlık gruplarının da korunması manasında öngörüler ortaya konulmuştur.

Bununla birlikte, Temel Haklar Şartındaki hükümlerin tanındığı, Temel İnsan Hakları ve Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesine katıldığı ve üye devletlerinde ortak olan anayasal geleneklerden kaynaklanan temel haklar Birlik hukukunun genel ilkelerini oluşturduğu ifade edilmiştir. Özellikle 128. maddede, üye devletlerin kültürleriyle ilgili uluslararası görüşmelerde tek ses olma eğiliminin sergilenmesi, bölgesel çeşitliliklerin ön plana konulması, korunması ve desteklenmesi, kültürel çalışmaların yapılması ve bu yönde kuruluşlara destek verilmesi gibi konular ele alınmıştır. Bu maddeye dayanarak birçok organizasyon ve faaliyet yürütülmüş ve kurum, kuruluş, STK'lar kurulmuştur. Örneğin, Az Kullanılan Diller için Avrupa Bürosu (EBLÜL), Media Plus (2001-2006), Kültür 2007 Programı, Media 2007, Hayat Boyu Öğrenme Programı, Avrupa Azınlık Sorunları Merkezi (ECMI) gibi oluşumlar faaliyete geçmiştir. Ayrıca 1993 yılında Kopenhag Zirvesi ile birlikte AB'ye üye olacak devletlerin veya aday devletlerin Maastricht Antlaşmasında özellikle vurgulanan değerler ile azınlık haklarının korunması değerini tanıması ve içselleştirmesi kriteri getirilmiştir.

Maastricht Antlaşması ile hız kazanan doğruya doğru genişleme sürecinde azınlık hakları daha da önem kazanmıştır [42]. Özellikle Maastricht Antlaşmasında yer alan, üye devletlerin ulusal ve bölgesel çeşitliliğe ve bölgesel kültürel farklılıklara saygı göstermesi ve korumaya değer olarak tanıması şeklindeki ifadeler, ulus devletler düzeyinin altında artan bir çeşitlilik algısını ortaya koyduğunu göstermektedir [52]. AB'nin kültürel boyutuna yapılan bu yeni vurgu, Maastricht Antlaşmasının yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra Avrupa Parlamentosunda kabul edilen "Avrupa Topluluğundaki Dilsel Azınlıklar Hakkında Karar"da da yansıtılmıştır [53].

Maastricht Antlaşmasında AB, ilk kez azınlıkların korunmasına işaret etmiştir. Özellikle antlaşmanın "Kültür" başlığı altında üye devletlerin bünyesindeki kültürlerin de korunması amaçlanmıştır [54]. Maastricht Antlaşması, fiilen Avrupa Adalet Divanının içtihatlarını kodlamış ve AB hukukunun bir parçası olarak antlaşmada tanınmasını sağlamıştır [55].

4.4. Amsterdam antlaşmasında azınlıklar ve azınlık hakları

Amsterdam Antlaşması (Birleştirilmiş şekliyle AB Kurucu Antlaşmaları)², Ekim 1997 tarihinde Amsterdam'da üye devletlerce imzalanmış ve Mayıs 1999 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. Amsterdam Antlaşması, önceki antlaşmaların referansıyla Maastricht Antlaşmasının ve ilgili yasaların bazı maddelerini değiştirmiştir. Amsterdam Antlaşması, temel insan hakları, özgürlükler ve azınlıklar ile ilgili yeni düzenlemeler getirmiştir. Özellikle temel insan haklarına saygı, ayrımcılıkla mücadele, temel hakların korunması, denetimi ve izlenip raporlanması gibi konular yer aldığı görülmektedir.

Amsterdam Antlaşması, etnik ve ulusal azınlık haklarının da yer aldığı insan hakları kavramını daha da detaylandırmıştır. AB'nin demokrasi ve insan haklarına dayalı olduğu bir kez daha teyit etmiştir. Amsterdam Antlaşması, eşitlik ve insan haklarına saygı ilkelerini AB hukukunun en önemli bileşenleri olarak vurgulamıştır. Ayrıca eşitlik ilkesinin kapsamını genişleterek, AB Konseyinin cinsiyet, ırk veya etnik kökene dayalı ayrımcılığa karşı harekete geçmesine izin vermiştir [56]. Amsterdam Antlaşmasında insan hakları ve azınlık hakları bağlamında ortaya konan hükümler; madde 6 ve 6(1), madde 7 ve 7(1), madde 12, madde 13, madde 20, 21, 22, madde 251 şeklindedir.

Yukarıda yer alan maddelerin içeriğinde ise, Birliğin, Temel İnsan Hakları ve Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesince güvence altına alınan ve Topluluğun genel ilkeleri olarak üye devletlerce tanınan temel haklara saygıyı, üye devletlerde ortak olan özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere ve hukukun üstünlüğüne saygı üzerine Birliğin kurulduğu, Birliğin hükümet sistemlerinde demokrasi ilkelerine dayanan üye devletlerin ulusal kimliklerine saygıyı, üye devletlerde meydana gelen önemli ve süreklilik arz eden temel hak ihlalleri durumunda Konseyin harekete geçme yetkisinin verilmesi, Avrupa Parlamentosuna daha fazla rol verilmesi, siyasi, ekonomik, kişisel, toplumsal ve

¹ Maastricht Antlaşması metni için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu/sign>, Erişim Tarihi: 19.06.2023.

² Amsterdam Antlaşması metni için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/ams/sign>, Erişim Tarihi: 19.06.2023.

kültürel haklara ilişkin hükümlerin yer aldığı ve kanun önünde eşitliğin onaylandığı, üye devletlerden dini, dinsel ve kültürel çeşitliliğin korunması yönünde talebin açıklanması, her türlü özellikle uyrukluk esasına dayalı ayrımcılığın yasaklanması ve ayrımcılığı yasaklamaya yönelik içtihatların veya kuralların belirlenmesi ve Topluluk için bir hukuk kaynağı olarak Birliğin, ırk, etnik köken, cinsiyet, din, dil, engellilik, inançlar, yaş ve cinsel yönelim temelinde ayrımcılığın önlenmesine yönelik adımların atılmasının taaddüt edilmesi gibi düzenlemeleri içermektedir.

Amsterdam Antlaşmasının 13. maddesi, azınlıklara karşı ayrımcılıkla mücadelede temel norm olarak etiketlenmiştir. En azından bu maddenin azınlıkların korunması için önemi aşağıdaki direktiflerde açıkça anlaşılmaktadır. Hukukun geniş kapsamı, onu azınlıklara özellikle etnik azınlıklara yönelik ayrımcılıkla mücadelelerde yararlı araç haline getirmektedir [44]. Amsterdam Antlaşmasının yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra AB vatandaşlarının haklarının geliştirilmesi ve özellikle de antlaşmanın 13. maddesine dayanarak, Komisyon'un önerdiği ve Konseyin onayladığı beş direktif yürürlüğe girmiştir. Bunlar: i) Ayrımcılıkla mücadele için topluluk önlemleri ile ilgili bildirim¹, ii) Irk veya etnik köken ayırt etmeksizin bireyler arasında eşit muamele ilkesi direktifi², iii) Meslekte ve istidamda eşit muamele ile ilgili direktif³, iv) Irkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele ile ilgili Konsey çerçeve kararı⁴ ve v) Birlik vatandaşlarının ve aile üyelerinin hakları ile ilgili direktif⁵ [57] şeklindedir.

Aynı zamanda Amsterdam Antlaşması, üye devletin vatandaşlığının yerini almayan veya üstünde yer almayan bir Avrupa ulus düşüncesi yaratma girişimi olan Avrupa vatandaşlığı kavramını getirmiştir. Antlaşma ile güvence altına alınan Avrupa vatandaşlarının hakları sınırlıdır ve bu konuda pek çok tartışmayı başlatmıştır [58]. Görüldüğü üzere Amsterdam Antlaşması, temel hakların yanı sıra demokrasi, hukukun üstünlüğü, eşitlik ve azınlıkların korunması gibi diğer Avrupa ilke ve değerlerinin üye devletler tarafından AB yetkilerinin getirdiği yasal sınırların ötesinde saygı gösterilmesini sağlamak için yeni bir yaptırım mekanizmasını oluşturmuştur.

4.5. Nice antlaşmasında azınlıklar ve azınlık hakları

AB Antlaşmasını, Avrupa Topluluklarını kuran Antlaşmaları ve ilgili bazı kanunları tadil eden Nice Antlaşması⁶, Şubat 2001 yılında imzalanmış ve Şubat 2003 yılında da yürürlüğe girmiştir. Nice Antlaşmasının amacı, AB'nin kurumsal yapısını yeni genişlemenin zorluklarına dayanacak şekilde reforme etmektir. Nice Antlaşması ile Parlamentonun yasama ve denetleme yetkileri artırılmış ve nitelikli çoğunluk oylama ise Konsey içinde daha fazla alana yayılmıştır. Ayrıca Birliğe katılacak olan yeni üye devletlerin Parlamento'daki sandalye sayıları, Komisyon'daki ve Konsey'deki yapıları ve oy ağırlıkları, Adalet Divanının işleyişi gibi bir dizi düzenlemeyi içermektedir.

Nice Antlaşmasında temel insan hakları ve azınlık hakları bağlamında ortaya konan hükümler; 7. madde ve 181. (a) maddesinin 2. paragrafı şeklindedir. Bu maddelerin içeriğine baktığımızda ise; Amsterdam Antlaşmasında yer alan insan haklarının ciddi ve sürekli ihlali nedeniyle üye devlete karşı yaptırım uygulanmasını öngören 7. maddesi, Nice Antlaşmasında, insan haklarına ciddi bir tehdit veya risk durumunda müdahil olmak veya önlemek için bir mekanizma oluşturmak niyeti ile değiştirilmiştir. 7. madde prensip olarak, kademeli mukabele sistemine tekabül eden birçok prosedürü öngörmektedir.

Birinci prosedür, "açık bir ciddi ihlal riskini" ayırt etmeyi amaçlamaktadır. İkinci prosedür, "ciddi ve kalıcı bir ihlali" belirlemeyi amaçlamakta ve üçüncü prosedür ise, üye devletin belirli haklarının (oy hakları da dahil) askıya alınmasına izin vererek ancak yükümlülüklerini olduğu gibi bırakarak cezalandırma ile ilgilidir. Birçok görüş, bu prosedür yapısının uygulanmasının oldukça zor olduğu şeklinde eleştirilerde bulunulmuştur [59]. Diğer taraftan oluşturulan yaptırım mekanizmasının azınlıkların korunması ilkesinin içeriğini tayin etmede AB Temel Haklar Şartı önemli bir açıklama aygıtı oluşturmuştur [60].

Temel özgürlükler ve insan hakları ile ilgili ifadelerin yer aldığı 181. (a) maddesinin ikinci paragrafında ise, mevcut düzenleme ile üçüncü ülkelerle ilişkilerde izlenecek Birlik siyasetinin insan hakları ve temel özgürlüklere saygı odaklı olması, demokrasi, hukuk devleti ve bu alanlarda ve konularda önemli katkıların oluşturulması gerektiği öngörülmektedir. "Bununla, katılım konusunda mevcut güçlü eğilimlere karşın Topluluğun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine katılım konusu bir sonuca bağlanması sağlanamamıştır. Bunun yerine Temel Haklar Bildirgesi gündeme getirilerek Topluluğa mahsus temel haklar kataloğu oluşturulmuştur" [60].

Oluşturulan yeni mekanizmalar ile birlikte ve ilgili antlaşma hükümlerine referansla FRANET (AB Temel Haklar Ajansı Çok Disiplinli Araştırma Ağı), FRA (Temel Haklar Ajansı) gibi kuruluşlar oluşturulmuştur [51]. Aynı zamanda kalıcı bir izleme ve denetleme mekanizmasının tesis edilmesi ve bunu doğru bir şekilde savunulmasıyla Avrupa Parlamentosu, üye

¹ OJ C369, 1999/C369/03, 21.12.1999.

² Council Directive, 2000/43/EC, OJ L180, 19.07.2000.

³ Council Directive, 2000/78/EC, OJ L303, 02.12.2000.

⁴ COM/2001/0664, OJ 075E, 26.03.2002.

⁵ European Parliament and Council Directive, 2004/38/EC, 29.05.2004.

⁶ Nice Antlaşması metni için bkz. <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/nice/sign>, Erişim Tarihi: 20.06.2023.

devletlerdeki insan hakları durumu hakkında yorum yapan yıllık raporlar hazırlama konusundaki mevcut uygulamasını haklı çıkardığı ve güçlendirdiği görülmektedir [61]. Aynı zamanda AB, temel insan haklarının ve azınlık ile ilgili hakların korunması adına yavaş yavaş ciddi adımların atıldığı bir sürece girdiğini ve AB Temel Haklar Şartının hazırlanmasına ön ayak olduğunu görmekteyiz. Lakin 2000 yılında ilan edilen Temel Haklar Şartı, Nice Antlaşmasına dâhil edilememiş ve Şarta da kesin bir statü ve resmîlik verilememiştir [62]. Şartın resmîlik süreci ve statüsü Lizbon Antlaşmasına bırakılmıştır.

4.6. Lizbon antlaşmasında azınlıklar ve azınlık hakları

Belli deklarasyonlar (2001 AK Deklarasyonu, 2001 Laken Deklarasyonu, 2007 Berlin Deklarasyonu) ve belli konferanslar süreci sonunda kabul edilen Lizbon Antlaşması, Aralık 2007 yılında imzalanmış ve Aralık 2009 yılında da yürürlüğe girmiştir. Lizbon Antlaşması, AB İşleyişine İlişkin Antlaşma ile Maastricht Antlaşmasında yapılan bir dizi değişiklikleri içermektedir. Lizbon Antlaşması, azınlıklar bağlamında dikkate değer dört ana nokta içermektedir. Birincisi, azınlık mensupları ilk kez AB birincil mevzuatında açıkça belirtilmektedir. İkincisi, Temel Haklar Şartı uluslararası nitelikte yasal olarak bağlayıcı bir belge statüsü almıştır. Üçüncü olarak, Lizbon Antlaşması AB'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine katılımı öngörmüştür. Dördüncüsü ise, AB kurucu antlaşmaları artık vatandaş inisiyatifleri olasılığına yer açmaktadır [63].

Lizbon Antlaşması, AB Antlaşması ve AB İşleyişine İlişkin Antlaşma metinlerindeki belli değişiklikleri barındırmaktadır. Bununla birlikte ek protokolünde kabul edilen AB Temel Haklar Şartı da haklar konusunda kılavuz niteliğinde belli düzenlemeler getirmiştir. Bu açıdan Lizbon Antlaşmasında ve Temel Haklar Şartında yer alan insan hakları ve azınlık hakları bağlamında ortaya konan hükümleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Lizbon Antlaşmasında yer alan hükümler: 1. maddenin 8. bendi, 2. madde, 6, 7, 8, 9, 10. maddeler, 12. madde, 15. maddenin 3. bendi, 16 ve 17. maddeler
- AB Temel Haklar Şartında yer alan hükümler: 2, 3, 4, 5. maddeler, 8. madde, 11 ve 12. maddeler, 14, 15, 16, 17, 18. maddeler, 20, 21, 22. maddeler, 51. madde, 52. maddenin 3. bendi

Yukarıda ifade edilen Lizbon Antlaşmasındaki ilgili hükümlerin içeriğine baktığımızda; cinsiyet eşitsizliklerin giderilmesi, eğitimde ve diğer alanlarda dışlanmaya karşı mücadele, ırk ve etnik kökene, din veya inanca, yaş, engellilik veya cinsel yönelime bağlı her türlü ayrımcılıkla mücadele, vatandaşların ve üye devletlerde sürekli ikamet edenlerin Birlik dokümanlarına ulaşmasının sağlanması, kişi bilgilerinin korunması ve dinsel kuruluşlarla cemaatlerin ulusal hukukta yararlandıkları haklara saygı duyulması [43], azınlıklara mensup kişilerin hakları da dâhil olmak üzere insan haklarına saygının AB değerlerinden biri olduğu, Temel Haklar Şartında yer alan hakları, özgürlükleri ve ilkeleri tanıdığı, uyruk temelinde her türlü ayrımcılığın yasaklanması gibi düzenlemeler bulunmaktadır.

AB Temel Haklar Şartındaki ilgili hükümlerin içeriğine baktığımızda ise; özel ve aile hayatına saygı, kişisel verilerin korunması, düşünce, inanç ve din özgürlüğü, düşüncelerini açıklama ve bilgi edinme özgürlüğü, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü, eğitim hakkı, mesleki özgürlük ve çalışma hakkı, işletme kurma hakkı, mülkiyet hakkı, sığınma hakkı [43] ve özellikle de 21, 22, 51, 52 (3). maddelerinde ise, cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya diğer herhangi bir görüş, ulusal bir azınlığa mensubiyet, mülkiyet, doğum, engellilik, yaş veya cinsel yönelime yönelik her türlü ayrımcılığın yasaklandığı (21. madde), kültürel, dinsel ve dilsel çeşitliliğe saygı gösterilmesi (22. madde) [64], Şartın hükümlerinin yetki ikamesi uyarınca Birliğin organlarına, kurumlarına ve yalnızca Birlik hukukunu uygularken AB üye devletlere yönelik olduğunu ve bu nedenle de saygı gösterilmesi, riayet edilmesi ve teşvik edilmesi (51. madde) [63] gibi ibareler yer almaktadır.

İnsan hakları ve azınlıklar ile ilgili maddeleri, Lizbon Antlaşmasında açıklanan insan onuru, özgürlük, demokrasi, eşitlik ve hukukun üstünlüğü gibi diğer değerlerin arka planına yerleştirilebilir. Azınlıkların korunması ve haklarına saygı ilkesi, Lizbon Antlaşmasında ve AB Temel haklar Şartında bir Avrupa değeri olarak ifade edilmiştir. İki birden insan hakları ve azınlık sorunlarının yasal bir çerçevesini sunmaktadırlar [44]. Lizbon Antlaşmasında kayda değer yenilikler oldukça fazladır. Birincisi, insan hakları alanındaki yeniliklerin bir yansımasını oluşturmaktadır. Çünkü azınlıkların korunması sistemi, daha geniş insan hakları bağlamının veya kategorisinin "*lex specialis (özel yasa)*"i olarak görülebilmektedir.

İkincisi, Lizbon Antlaşması, bu alanda yaptığı önemli yenilikler nedeniyle insan haklarının korunması mimarisinde bir köşe taşı olarak kabul edilmiştir. Lakin azınlık hakları bağlamında birçok araştırmacı, AB'nin azınlık rejiminin ve yasal düzlemde bağlayıcılığının yeterli olmadığı konusunda fikirler sunmaktadır. Örneğin B. Vizi'ye göre, Lizbon Antlaşmasının kabulünden bu yana AB içindeki azınlık haklarına yapılan atıfların uluslararası standartlara daha kolay bağlanabileceğini, AB azınlık haklarının korunmasına yönelik tutarlı, standartlaştırılmış bir yasal yaklaşımı benimsemekten uzak olduğunu, azınlık özerkliğinin her biçimi iç siyasi gelişmelere bağlı olmaya devam edeceğini [65] ifade etmektedir.

Bu bağlamda, azınlık ve azınlık hakları ile ilgili AB kurucu antlaşmalarında tam kapsamlı veya her yönüyle bağlayıcı ve teşekküllü bir değerlendirmenin veya prosedürün olmadığını görmekteyiz. Günümüzde dahi azınlık ile ilgili ilk yetkili merci ulusal devletlerdir. Diğer bir ifadeyle AB, üye devletlerinin egemen sahası içinde olan politikalarını belli standartlar, belli denetim mekanizmaları, izleme prosedürleri ve çokkültürlülük anlayışının benimseme çalışmaları ile

etki altında tutmaya çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda, AB kurucu antlaşmalarındaki azınlık ve azınlık hakları ile ilgili hükümlerin hangi çokkültürlülük yaklaşımının varsayımları içerisinde değerlendirilebileceği veya hangisine paralellik taşıdığını ortaya koymamız konu itibarıyla daha açıklayıcı bir nitelik sunacaktır.

5. AB kurucu antlaşmalarındaki azınlık ile ilgili hükümlerin çokkültürlülük yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmesi

Paris Antlaşmasının 46, 60, 69. Maddeleri ile Roma Antlaşmasının 7, 92, 119, 120, 220, 221. Maddelerindeki öngörülere bakıldığında ticarete ve ortak Pazar alanında insan haklarını ve işçileri kapsayan bir dizi düzeni ortaya koymaktadır. Bu antlaşmalarda azınlık haklarından çok insan haklarından bahsedilmekte ve bu bahsedilen insan hakları ile ilgili ifadelerde de temel argüman olarak yurttaş kavramına yer verilmektedir. Kolektif haklar, hak olgusu temelinde görülmekte ve sınırlı şekilde yurttaş olan çalışanların çalışma şartlarının iyileştirilmesi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.

Bununla birlikte, cinsiyete dayalı ayrımcılığın yasaklanması, eşit iş eşit ücret ilkesinin getirilmesi, uyruklar arasında eşitlik, eşit muamele gibi hükümler ile üye devlet halkları arasındaki eşitliğin tesis edilmesi ve korunması gibi hükümlerin göz önüne alındığında paralellik taşıyan çokkültürlülük yaklaşımı, cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımıdır. Çünkü iki antlaşmada bireysel temelde ancak üye devletlerin yurttaş statüsünde yer alanların haklarının korunması, halk nezdinde bir yaklaşımının olması, her sektörel alanda eşit hakların varlığı ve sadece ülke uyrukluğuna yani ülke yurttaşlığı üzerinde ayrımcılığın yasaklanması, kurumlarda farklılıklardan çok eşit haklarla uyulması gereken kuralların varlığı gibi cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarına paralellik taşımaktadır.

Avrupa Tek Senedine baktığımızda, azınlık veya yerel kimlikler, kültürler ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Üye devletlerin azınlık veya yerel kültürler ile ilgili çalışmalara tereddütlü yaklaşımları söz konusudur. Avrupa Tek Senedinde insan hakları alanında belli çabaların olduğu görülmektedir, lakin azınlık hakları alanının varlığı söz konusu olmamıştır. Azınlık hakları, insan hakları alanı içerisinde değerlendirilmektedir. Avrupa Tek Senedinde, üye devletlerin üçüncü ülkelerden gelen göçmenlerin ve farklı kimliklere ve kültürlere sahip toplulukların hak taleplerine karşı politikaların tesisine ve tedbirlerin alınmasına bir helal verilmemesi hükmünün yer alması ile farklı kimliklere sahip kültürel gruplara dışsal korumanın sağlanmadığı görülmektedir. Ayrıca, Topluluğun uyumlaştırma politikalarının veya standartlarının ulusal politikaları ve standartları referans alınarak normların oluşturulmasının benimsenmesi, azınlık ile ilgili bir hükmün veya öngörünün var olmaması, üye devletlerin kültürel çalışmalara mesafeli ve çekinceli yaklaşımları gibi unsurlar, cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarına yakın bir izlenim sergilediğini söyleyebiliriz.

Maastricht Antlaşmasını çokkültürlülük yaklaşımları çerçevesinde değerlendirdiğimizde ise, 2, 3, 6, 21, 128. maddeleri ve AK Bölgesel veya Azınlık Dilleri İçin Avrupa Şartı ile AK Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesinin hükümleri dâhilinde AB'nin bir insan hakları ve temel özgürlerin korunması sisteminin tesis edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu sistemin içerisinde birey olarak azınlık üyelerinin dâhil edilmesi, kültürel, dinsel ve dilsel çeşitliliğe saygı, farklılıkların ve çeşitliliklerin Avrupa kültür mirasının bir parçası olarak lanse edilmesi, üye devletlerin kültürel çeşitlilik alanında uluslararası arenada tek sesli hareket etmesi yönünde taleplerin varlığı, ulusal kimlikler ve kültürler arasında diyalog kanallarının geliştirilmesi ve teşviki gibi unsurlar yerel kültürlerin tanınmasını sağlamaya birlikte hem azınlık kültürlerinin korunmasına dönük bir yaklaşımın sergilendiği hem de içsel ve dışsal koruma sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bununla birlikte AB düzeyinde azınlıklarla ilgili kurum, kuruluş ve STK'ların tesis edilmesi ve ilgili alanda programların ve platformların oluşturulması ve teşviki, azınlıkların korunması bir ilke ve aday devletler için bir kriter olarak ileri sürülmesi (Kopenhag Kriterleri) gibi düzenlemeler ve unsurlar göz önüne alındığında, azınlıklara içsel ve dışsal koruma sağlama, kültürel hakların korunması, azınlıkların korunmasına yönelik çalışmaların varlığı gibi liberal çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarına denk düştüğü görülmektedir.

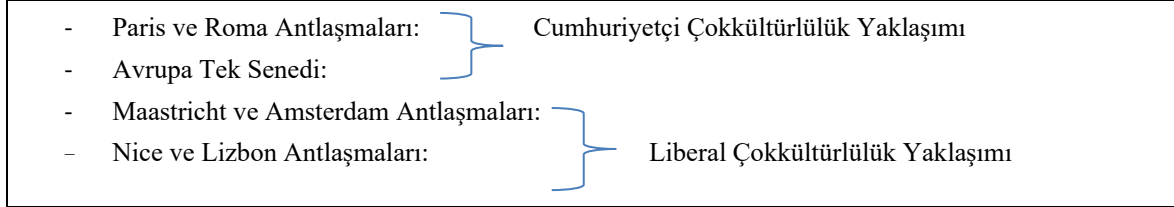
Amsterdam Antlaşmasına bakıldığında, 6, 7, 12, 13, 20, 21, 22 ve 251. maddelerine referansla üye devletlerin dinsel, dilsel ve kültürel çeşitliliğin korunması yönünde bir eğilim söz konusu olması liberal çokkültürlülüğün varsayımlarından dışsal koruma sağlama ilkesine paralellik taşımaktadır. Ayrıca Antlaşmanın 13. Maddesine referansla oluşturulan AB Konseyi Direktifleri, özellikle Irk Eşitliği, Eşit Muamele, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Çerçeve Kararı gibi direktiflerin ve kararların varlığı, farklı toplulukların veya grupların korunmasına yöneliktir. Bu direktifler ve kararların, üye devletlerce kabul edilmesi ve yürürlüğe konması AB tarafından istenmiş ve AB kurumlarının da azınlıklarla ilgili çalışmalara katılım ve destek sağlanması öngörülmüştür. Amsterdam Antlaşmasının ilgili maddeleri ve bu maddelere referansla oluşturulan çalışmalar ve faaliyetler göz önüne alındığında, azınlık çalışmalarına verilen destek, kültürlerin korunmasına dışsal koruma sağlanması, uluslararası alanda azınlık haklarının korunması ve yasal güvencelerin verilmesi gibi liberal çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarına denk düştüğü görülmektedir.

Nice Antlaşmasının azınlık ile ilgili maddelerini kuramsal açıdan değerlendirdiğimizde, Amsterdam Antlaşmasının 7. maddesine referansla Temel Haklar Ajansı, Temel Haklar Özel Komitesi, FRANET gibi kurum ve kuruluşların kurulması ve faaliyete geçmesi, farklı kültürlere sahip toplulukların haklarına yönelik ihlallere karşı üye devletlerin denetlenmesi, izlenmesi ve raporlanması ve bu yönde mekanizmaların oluşturulması ile bir dış koruma sisteminin tesis edildiği görülmektedir. Bu unsurlar incelendiğinde, azınlıklarla ilgili kurum ve kuruluşların oluşturulması ve teşviki, farklı

kültürel toplulukların haklarının korunması ve yasal güvenceye alınması, dışsal koruma ilkesinin temini gibi liberal çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarına rast gelmektedir.

Son olarak Lizbon Antlaşmasının hükümlerini çokkültürlülük yaklaşımları çerçevesinde değerlendirdiğimizde, AB Temel Haklar Şartının onaylanması, 2011 yılında oluşturan Taslak Anlaşma ile temel özgürlükler ve insan haklarının korunması ve AİHM'ye bireysel başvurunun önünün açılması, AK İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesinin kabul edilmesi, üye devletlerin haklar ile alakalı ihlallerinin AB Adalet Divanı ve AİHM'nin dava konularının içerisine alınması, incelenmesi ve karar verilmesi, AB'nin uluslararası kurumların azınlık çalışmalarına destek vermesi, katılması ve hukuk alanında hakların korunmasına yönelik yasal olarak bağlayıcı nitelik kazandırması, azınlık haklarının hukuki güvence altına alınması, etnik, dini, dilsel ve kültürel çeşitliliğe yönelik her türlü ayrımcılıkla mücadele çalışmalarının varlığı ve insan hakları alanının yanında azınlık hakları alanında dâhil edilmesi gibi unsurlar göz önüne alındığında bu unsurların liberal çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarına denk düştüğünü söyleyebiliriz (Şekil 1).

Ayrıca belirtmek gerekir ki, AB kurucu antlaşmalarının azınlıklarla ilgili hükümlerine bakıldığında radikal çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarından birkaç tanesini görmek mümkündür. Lakin genel çerçevede antlaşmaların ilgili hükümlerinin radikal çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarını tam manasıyla karşıladığını söylemek oldukça zordur. Çünkü radikal çokkültürlülük varsayımlarına denk gelecek seviyeye ulaşmış bir antlaşma hükmü henüz bulunmamaktadır. Örneğin, farklılıkların siyasi temsiliyetinin kurumsal ve anayasal temelde sağlanması, farklı yurttaşlık haklarının yasal olarak kabul edilmesi, üst yapılar, sosyolojik yapının bir tezahürü olması, azınlıklara kendileri hakkındaki bir konuda, kararda ve çoğunluğun baskına karşı veto hakkına sahip olması gibi varsayımlara paralellik taşıyacak bir hüküm yoktur.

Şekil 1. AB Kurucu antlaşmalarının çokkültürlülük yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmesi (Şekil, 04.01.2023 tarihinde oluşturulmuştur)

Önemli bir nokta olarak AB'nin azınlık rejimini, standartlarını veya yönetimini anlayabilmek veya açıklayabilmek için sadece kurucu antlaşmalardaki veya birincil mevzuatlardaki ilgili hükümlerin, yasaların, prosedürlerin veya çalışmaların incelenmesi yeterli değildir. Çünkü AB birincil mevzuatı bir yasal nitelik kazandırsa da kurumların yapmış oldukları çalışmalar (ikincil mevzuatlar) da AB azınlık rejiminin oluşmasına doğrudan ve fazlasıyla katkı sağladığını bilmemiz gerekmektedir.

6. Sonuç

Azınlıklarla ilgili alanda birçok tartışma, birçok çözüm önerisi ve bunları uygulama iradesi bulunmaktadır. Araştırmacıların belli bir kısmı, özellikle Avrupa'da azınlık sorunlarının çözümünün çok daha erken bir dönemde başlaması gerektiğinde hem fikirdirler. Lakin ulus-devletlerin temkinli ve çekinceli davranışları veya politikaları nedeniyle azınlık sorunları veya azınlık haklarıyla ilgili çalışmalar ikinci planda kaldığı görülmektedir. Son yirmi yılda bu ikinci planda kalma durumu bir nebze giderilmiş ve AB'ye üye olmak isteyen aday devletlerin uyması zorunlu ve uygulaması gerekli olan bir kriter haline getirilmiş, üye devletlerin azınlık politikaları AB tarafından denetleme, izleme ve raporlama mekanizmasına tabi tutulur hale gelmiştir.

İnsan ve azınlık haklarının korunmasını anlamak, farklı siyasi, hukuki ve sosyo-kültürel görüşlerle ilgilidir. Buna karşılık, yerel kimlikleri şekillendiren bazı unsurlar (din, dil, siyasi,-ideolojik görüş, yaşam tarzı ve dünya algısı, gelenekler, semboller, vb.) azınlık ve insan hakların kullanılmasının bir parçası olabilmektedir. Bu nedenle dinsel, dilsel, kültürel ve etnik çeşitlilik insan ve azınlık haklarının tüm ulusal ve uluslararası alana yayılmasına dayanan çokkültürlülük politikalarını veya stratejilerini ele alırken veya tasarlarken son derece önemlidir. Farklı kültürel çeşitliliğe veya farklı etnik, dini, dilsel ve kültürel grupların çoğunluk karşısındaki konumunu inceleyen ve buna çözüm yolları sunan çokkültürlülük yaklaşımları bulunmaktadır. Bu çalışma, AB'nin birincil hukuk sistemini oluşturan kurucu antlaşmalarını ve bu antlaşmaların içerisinde yer alan azınlık ve azınlık hakları ile ilgili doğrudan veya dolaylı hükümlerinin çokkültürlülük yaklaşımları açısından değerlendirilmesinin yapılması (ki literatürde bu açıdan yapılan bir analiz olmaması) bakımından önem taşımaktadır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlardan biri olarak, AB kurucu antlaşmaların tarihsel süreci dikkate alındığında, 1992 Maastricht Antlaşması öncesi ve sonrası olarak iki bölüme ayırmak mümkündür. Çünkü Maastricht Antlaşması öncesi AB'nin genel hedefi, ekonomik entegrasyonunun üye devletlerle uyumlu şekilde sağlanması, bu alandaki pürüzlerin giderilmesi ve AB kurumlarının buna ayak uydurması için gerekli restorasyonların yapılması ve genişleme sürecinde yeni üye devletlerin AB bünyesindeki konumlarının kurumsal alanlarda dizaynının gerçekleştirme çabalarının varlığı gibi

durumlar neticesinde Paris, Roma ve Avrupa Tek Senedi kurucu antlaşmalarının içeriğinde insan veya azınlık hakları ile ilgili hükümler son derece azdır ve bu alandaki çalışmalarda genellikle ikincil planda kalmıştır. Bu süreçte azınlık ve azınlık hakları ile ilgili hükümler ve atılan adımlar genel anlamda cumhuriyetçi çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarına paralellik taşıdığı görülmektedir.

Diğer taraftan Maastricht antlaşmasıyla birlikte AB, ekonomik entegrasyonunu büyük ölçüde tamamlanmış ve siyasi entegrasyon sürecine girmiştir. Bu dönemden sonra AB, hem kurucu antlaşmalarında (Maastricht, Amsterdam, Nice ve Lizbon Antlaşmaları, AB Temel Haklar Şartı) hem de AB organlarının çalışmalarında insan hakları ve özellikle azınlık hakları ile ilgili pek çok hüküm ve pek çok içerik, yasa, karar, rapor, direktif ve bildiri bulunduğunu söyleyebiliriz.

Yine bu dönemde AB bünyesinde azınlıklarla ilgili olarak kurulan belli sayıda kurum, kuruluş ve STK'ların varlığı (örneğin, AB Komisyonu tarafından finanse edilen MERCATOR, EuroLang, Euromosaic, ENAR, ELEN, NPLD, AB konseyi bünyesinde hareket eden COHOM, FREMP ve AB'ye azınlıklar ve insan hakları bağlamında katkı sunan FRA gibi), AB kurumlarınca desteklenen ve fonlanan birçok proje ve faaliyet alanının bulunması, Maastricht, Amsterdam, Nice, Lizbon ve AB Temel Haklar Şartı'nda yer alan maddelerin içerisinde insan hakları ve özellikle etnik, dini, dilsel ve kültürel gruplarla ilgili hükümlerin sayısının ve niteliğinin artması ve ilgili hükümlere referansla üye devletlerinde bağlayıcı olarak yasal düzenlemelerin tesisi ve bu alanda hakların güvenceye alınması gibi birçok girişim söz konusu olmuştur.

Bu bilgiler ışığında çalışmadaki bir diğer çıkarılan sonuç ise, yukarıda ifade edilen Maastricht Antlaşması sonrası dönemdeki kurucu antlaşmalarda ve kurumların, kuruluşların faaliyetleri ve çalışmaları neticesinde azınlıkların iç ve dış koruma sağlama, kültürel hakların korunması ve teşviki, azınlıklar ile ilgili kuruluşlara finansal destek sağlanması, insan hakları alanının yanında azınlık hakları alanının da eklenmesi, hem uluslararası hem de ulusal anlamda azınlık haklarına yasal güvencelerin temini gibi liberal çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarını içerisinde barındırmaktadır. Diğer bir ifadeyle Maastricht Antlaşması sonrası süreçte ifade ettiğimiz bilgiler ve unsurlar liberal çokkültürlülük yaklaşımının varsayımlarına denk düşmektedir.

AB ülkelerinde azınlık haklarının geliştirilmesine yönelik temel eğilim, farklılıkları kabul ederek çokkültürlü bir yapıyı oluşturmak olduğu söylenebilir. Ancak çokkültürlülüğü benimseme süreci incelendiğinde AB, genelde daha fazla etnik ve linguistik azınlıklara hak verme eğiliminde olduğu görülmektedir. Demokratik olarak yönetilen ve demokratik ülkelerin üyeliğini kabul eden AB, ülkelerinin demokrasi bilinciyle hareket etmeleri gerekliliği önemlidir. Çünkü çokkültürlü bir demokrasi, çoğunluk hakları yönetimi gibi azınlık haklarının yönetimi de eşit derecede gerekli olmasıdır. AB, azınlıkların korunmasını bir çatışma aracı veya bir tehdit algılamasından çok bir değişim süreci olarak düşünmekte ve görmektedir.

7. Yazar katkı beyanı

Bu çalışmanın tüm aşamaları Gün TAŞ tarafından yürütülmüştür.

8. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Çalışma için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Bu çalışmanın bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

9. Kaynaklar

- [1] Bilgin AA. "Minority Protection in the European Union". *International Journal on Minority and Group Rights*, 26(1), 92-115, 2019.
- [2] Killian LM. "What or Who Is A "Minority"?. *Michigan Sociological Review*, (10), 18-31, 1996.
- [3] Toniatti R. *Minoranze e Minoranze Protette*. Editors: Bonazzi T, Dunne M. Cittadinanza e diritti nelle società multiculturali, Bologna, Italy, il Mulino, 1994.
- [4] Luca MD. *Diritti Delle Minoranze e Adesione all' Unione Europea: i Casi Dell'Albania e Della Bosnia-Erzegovina*. PhD Thesis, IMT Institute for Advanced Studies, Lucca, Italy, 2009.
- [5] Gilbert G. "The Council of Europe and Minority Rights". *Human Rights Quarterly*, 18(1), 160-189, 1996.
- [6] Pan C, Pfeil BS, Videsott P. *Die Volksgruppen in Europa: Ein Handbuch*. Wien, Germany, Braumüller Verlag, 2000.
- [7] Schmidt U. "Language Loss and the Ethnic Identity of Minorities". *European Centre for Minority Issues*, (18), 1-15, 2008.
- [8] Heintze HJ. *Rechtliche oder Politische Absicherung von Minderheiten? Ein Einführung in die Thematik*. Editors: Heintze HJ. *Moderner Minderheitenschutz: Rechtliche und Politische Absicherung? Zum 50. Jahrestag der UN-Menschenrechtserklärung*, 14-55, Bonn, Germany, Dietz Verlag, 1998.
- [9] Thiele C. *The Criterion of Citizenship for Minorities: The Example of Estonia*. 1-28, Flensburg, Germany, ECMI Press, 1999.
- [10] Dömök C. "Minderheiten und Volksgruppen in Europa". *West Bohemian Historical Review*, (2), 263-276, 2019.
- [11] Patel BN. *Interpretation of the Convention Between Greece and Bulgaria Respecting Reciprocal Emigration, Signed at Neuilly-Sur-Seine on November 27th, 1919 (Question Of The "Communities")*. Editors: Patel BN. *The World Court Reference Guide*, 101-105, The Hague, The Netherlands, Publisher of Kluwer Law International, 2000.

- [12] Capotorti F. *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic Religious and Linguistic Minorities*. New York, USA, Michigan University Press, 1979.
- [13] Wojtarowicz N. Die sprachpolitische Situation russischer Minderheiten in der Europäischen Union. Diploma Thesis, University of Vienna, Vienna, Austria, 2010.
- [14] Deschenes J. "Proposal concerning a definition of the term 'minority'". *Un Doc. E/Cn*, 430, 1985.
- [15] Eide A. *Working Definition of Minorities, Possible Ways and Means of Facilitating the Peaceful and Constructive Solution of Problems Involving Minorities*. New York, USA, UN Publication, 1993.
- [16] Chernichenko S. *Definition of Minorities, Working Paper*. New York, USA, UN Publication, 1997.
- [17] Wippman D. "The Evolution and Implementation of Minority Rights". *Fordham Law Review*, 66(2), 597-626, 1997.
- [18] Defeis EF. "Minority Protections and Bilateral Agreements: An Effective Mechanism". *Hastings International and Comparative Law Review*, 22(2), 291-321, 1999.
- [19] Additional Protocol on the Rights of Minorities to the European Convention on Human Rights. Recommendation 1201, Parliamentary Assembly, 1993.
- [20] Pizzorusso A. *Le Minoranze Nel Diritto Pubblico Interno*. Milano, Italy, Giuffrè, 1967.
- [21] Wirth L. *The Problem of Minority Groups*. Editors: Linton R. The Science of Man in the World Crisis, 347-372, New York, USA, Columbia University Press, 1945.
- [22] Francis EK. "Variables in the Formation of So-Called 'Minority Groups'". *American Journal of Sociology*, 60(1), 6-14, 1954.
- [23] Rosenblum KE, Travis TM. *The Meaning of Difference: American Constructions of Race, Sex and Gender, Social Class, and Sexual Orientation: A Text/reader*. 2nd edition, Boston, USA, McGraw-Hill, 2000.
- [24] Dunn R. *Minority Studies*. Houston/Texas, USA, Publishing of Houston Community College, 2021.
- [25] Hays-Thomas R. "The Delusion of Exclusion: Masters Psychology as Minority". *The Psychologist-Manager Journal*, 15(3), 164-173, 2012.
- [26] Ballantine JH, Roberts KA, Korgen KO. *Our Social World: Introduction to Sociology*. 6th Edition, New York, USA, SAGE Publication, 2018.
- [27] Conerly TR, Holmes K, Tamang AL. *Introduction to Sociology 3e*. Houston/Texas, USA, Publishing of Rice University, 2021.
- [28] Dusche M. "Radical Multiculturalism versus Liberal Pluralism". *Journal of Ethnical Perspectives*, 11(4), 238-249, 2004.
- [29] Kymlicka W. *Liberalism, Community and Culture*. Oxford, UK, Clarendon Press, 1989.
- [30] Kymlicka W. "Two Models of Pluralism and Tolerance". *Journal of Analyse & Kritik*, 14(1), 33-56, 1992.
- [31] Göle N, Billaud J. *Islamic difference and the Return of Feminist Universalism*. Editors: Triandafyllidou A, Modood T, Meer N. European Multiculturalism: Cultural, Religious and Ethnic Challenges, 116-141, Edinburgh, UK, Edinburgh University Press, 2012.
- [32] Kymlicka W, Norman W. *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford, UK, Oxford University Press, 2000.
- [33] Çakır RA. "Liberal Multiculturalism and Human Rights Discourse: The Contribution of Will Kymlicka". *Liberal Düşünce Dergisi*, 26(102), 85-103, 2021.
- [34] Stjernfelt F. "Liberal Multiculturalism as Political Philosophy: Will Kymlicka". *Journal of the Monist*, 95(1), 49-71, 2012.
- [35] Canatan K. "Milli Devlet ve Milliyetçiliğin Ortaya Çıkardığı Bir Sorun Alanı Olarak Çokkürülük Çokkültürcülük". *Eskiye Dergisi*, (6), 41-48, 2007.
- [36] Canatan K. *Avrupa'da Ulusal Azınlıklar: Hollanda-Friesland Örneği*. İstanbul, Türkiye, Yarı Yayınları, 2013.
- [37] Eagan JL. "Multiculturalism". <https://www.britannica.com/topic/multiculturalism> (09 July 2023).
- [38] Touraine A. *Bugünün Dünyasının Anlamak için Yeni Bir Paradigma*. İstanbul, Türkiye, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- [39] Pettit P. *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*. İstanbul, Türkiye, Ayrıntı Yayınları, 1998.
- [40] Ergüç V. "Cumhuriyetçilik Düşüncesinde Özgün Bir Yaklaşım: Philip Pettit ve Tahakkümsüzlük Olarak Özgürlük". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 37-63, 2016.
- [41] Taş G. "Avrupa Birliğinde Azınlıkların Entegrasyonu ve Boyutları". *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 166-201, 2023.
- [42] Shoraka K. *Human Rights and Minority Rights in the European Union*. Oxford, UK, Routledge Publisher, 2010.
- [43] Ata FK. *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*. Ankara, Türkiye, Siyasal Kitabevi Yayınları, 2013.
- [44] Versteegh C. "Minority Protection in the European Union: From Economic Rights to the Protection of European Values". *Erdélyi Társadalom*, 13(3), 85-106, 2015.
- [45] Hoffmeister F. "Grundlagen und Vorgaben für den Schutz der Minderheiten im EU-Primärrecht". *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 68, 175-193, 2008.
- [46] Dinan D. *The Single Act: Revitalising European: From Integration*. Editors: Laursen F. Designing the European Union: From Paris to Lisbon, 124-146, Hampshire, UK, Palgrave Macmillan Publisher, 2012.
- [47] Committee Ad Hoc. "Report to the European Council". European Ombudsman, Milan, Italy, 36, 1985.

- [48] Shuibhne NN. *EC Law and Minority Language Policy: Culture, Citizenship and Fundamental Rights*. The Hague, Holland, Kluwer Law International Publisher, 2002.
- [49] Communities E. *Single European Act*. Office for Official Journal of the European Communities, 1987.
- [50] Glaesner HJ. "The Single European Act: Attempt At An Appraisal". *Fordham International Law Journal*, 10(3), 446-502, 1986.
- [51] Búrca GD. "The Road Not Taken: The EU as a Global Human Rights Actor". *The American Journal of International Law*, 105(4), 649-693, 2011.
- [52] Henrard K. *The EU, Double Standards And Minority Protection': A Double Redefinition And Future Prospects*. Editors: Henrard K. Double Standards Pertaining to Minority Protection, 21-70, Leiden, Holland, Martinus Nijhoff Publishers, 2010.
- [53] Hofmann R, Malkmus M. *The Treaties and Minority Rights*. Editors: Malloy T, Vizi B. Research Handbook on Minority Politics in the European Union, 16-37, Cheltenham, UK, Edward Elger Publisher, 2022.
- [54] Ayata A, Aydın S. "European Union, Multiculturalism and Minority Rights". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), 32-44, 2022.
- [55] Defeis EF. "Human Rights, the European Union, and the Treaty Route: From Maastricht to Lisbon". *Fordham International Law Journal*, 35(5), 1207-1230, 2017.
- [56] Defeis EF. "Human Rights and the European Court of Justice: An Appraisal". *Fordham International Law Journal*, 31(5), 1104-1117, 2007.
- [57] Defeis EF. "Equality and the European Union". *Georgia Journal of International & Comparative Law*, 32(1), 74-98, 2004.
- [58] Vasiljevic S. *The Legal Aspects of the Protection of Minorities in the Process of Stabilization and Association*. Editors: Ott K. Croatian accession to the EU: Institutional challenges, Vol 2, 249-272, Zagreb, Croatia, Institute of Public Finance, 2004.
- [59] Fiori-Khayat C. *Protecting Minority Population in Europe with European Law*. Editors: Croisy S. Globalization and "Minority" Cultures: The Role of "Minor" Cultural Groups in Shaping Our Global Future, 122-137, Leiden, Holland, Brill Nijhoff Publisher, 2015.
- [60] Duvan AÖ. *Avrupa Birliğpi Hukukunda Azınlık Hakları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye, 2013.
- [61] Witte BD. *The Constitutional Resources for an EU Minority Protection Policy*. Editors: Toggenburg GN. Minority Protection and the Enlarged European Union: The Way Forward, 107-124, Budapest, Hungary, LGI Books and Open Society Institute, 2004.
- [62] Dehousse F, Martinez JG. "The Issue of Fundamental Rights in the European Convention". *Journal of Studia Diplomatica*, 56(1/2), 77-95, 2003.
- [63] Barten U. "Minority Rights in the European Union After Lisbon". *Nordic Journal of Human Rights*, 33(1), 74-94, 2015.
- [64] Lannon E. *The Thorny Question of Minority Rights in Euro-Mediterranean Relations*. Barcelona, Spain, IEMed Mediterranean Yearbook 2012, 2012.
- [65] Vizi B. *Does European Integration Support the Minority Quest for Autonomy? Minority Claims for Self-Government and Devolution Processes in Europe*. Editors: Kántor Z. Autonomies in Europe: Solutions and Challenges, 25-35, Budapest, Hungary, L'Harmattan-NPKI, 2014.